

Управління освіти Рівненського міського
виконавчого комітету

КУ «Рівненський міський методичний кабінет»

„Школа-ліцей”

м. Рівне

На вітрилах професійного досвіду усвіт літератури

Матеріали з досвіду роботи

Підготувала:

учитель
світової
літератури
Мазурок

Анна

Мазурок А.П. 3 досвіду роботи.

Посібник містить матеріали з досвіду роботи вчителя, які можуть бути використані при підготовці як до уроків, так і до позакласних заходів у старшій шкільній ланці.

Рецензент: Заступник директора з навчально-виховної роботи Середюк О.В.

Матеріали рекомендовано педагогічною радою НВК №12 Рівненської міської ради (протокол № 3 від 03 лютого 2014 року).

З м і с т

1. Використання легенд про М.В.Гоголя на уроках вивчення біографії письменника.....	2
2. Мертві душі.....	5
3. Ева Цвета.....	6
4. Петербургський українець Шевченко, або Внесок російської культури в долю поета.	19
5. Гоголь і Шевченко (маловідомі сторінки біографії митців).....	23
6. Круглий стол « Правда о Короленко».....	26
7. До 160-річчя з дня народження В .Короленка.....	30
8. Збирала людина картини... (виховний захід до дня народження П.М. Третьякова).....	32
9. Хто був Шекспіром? (до 450-річчя з дня народження поета і драматурга)...	39
10.Правила мовного етикету.....	43
11.Що таке милосердя?.....	47
12.Як стати розвиненою людиною.....	67
13.Як виникають правила етикету.....	77
14.Що означає бути громадянином своєї держави.....	86

Використання легенд про М.В.Гоголя на уроках вивчення біографії письменника.

Школярів, які долучаються до знань про М.В.Гоголя, творчість якого вивчається і на уроках зарубіжної, і на уроках української літератури, часто цікавлять такі факти, біографії письменника, які пов'язані із містикою і таємничістю.

Я часто подорожувала Гоголівськими місцями України, насамперед, Полтавщини і не раз звертала увагу на те, що відвідувачі музеїв незалежно від віку, задають питання про деякі факти біографії Гоголя, в яких переплітаються дійсність і легенда, і які інколи не піддаються науковому обґрунтуванню.

Наведу декілька таємних легенд, які можуть зацікавити школярів і одночасно розвіяти пелену таємничості та містики, пов'язаних з іменем Гоголя.

До використання таких матеріалів доречним буде гоголівський епіграф (мовою оригіналу):

«Боже ты мой! Чего только не расскажут! Откуда старины не выкопают! Каких страхов не несут!»

М.В.Гоголь

Як одружилися дідусь і бабуся Гоголя

Є легенда про одруження Опанаса Дем'яновича Гоголя-Яновського та Тетяни Семенівни Лизогуб. Закінчивши духовну семінарію та духовну академію, молодий богослов почав службу в полковій канцелярії. Так Опанас і потрапив в дім полковника Семена Лизогуба, де йому доручили виховувати дітей, насамперед доньку Семена Семеновича – Тетяну. Через невеликий проміжок часу вчитель і учениця закохалися один в одного. Але їм мови не могло йти про згоду на шлюб. Не одержавши батьківського благословення, молоді вночі втекли з дому. Йти треба було через ліс, де на них напали розбійники, пограбувавши речі і цінності. Тоді і вирішили наречені-невдахи повернутися додому, перепросивши в батьків.

Спочатку пом'якшав батько, а згодом і мати.

Є і інший варіант цієї легенди, занотований сестрою Миколи Васильовича, в записках ідеться про те що в молоді все ж обвінчалися без згоди батьків, деякий час жили окремо без підтримки, поки не дочекалися прощення.

Весілля батьків.

Цікава історія пов'язана з одруженням Василя Опанасовича з Марією Іванівною. Початок легенда бере з дитячих років Василя. Подорожуючи з батьками, він ночував у готелі (постоялому дворі). Наснилася йому Цариця Небесна, яка тримала маленьку дівчинку, називаючи її нареченою хлопчика.

Додому поверталися через маєток Косяровських, сусідів Гоголів-Яновських. Той день Косяровські показали гостям свою доньку, одnorічну Машу. Побачивши чорнооку, білолицю дівчинку в білому платячку, Василь вигукнув: «Це вона!».

Присутні спочатку здивувалися, а згодом забули. Пам'ятав лише Василь: підростаючи, він спостерігав за тим, як дорослішає Маша, читав їй книжки й вірші.

13 років було дівчинці, коли діти покохали один одного, а через рік і побралися. За легендою, після вінчання і весілля, наречений привіз молоду на свій хутір Купчин (тепер Василівка).

На цьому романтичному епізоді дитинство та юність Марії Косяровської, майбутньої мами Миколи Васильовича, закінчилось.

«Вечори на хуторі біля Диканьки»- таку назву мав перший літературний твір Гоголя, що приніс йому славу. Виданий він був 1831 року в Санкт-Петербурзі.

Але, як відомо, матеріали для цієї збірки Гоголь брав на батьківщині, там, де народився і виріс. Його завжди вабив характер земляків, притаманні їм риси.

Перебуваючи в Петербурзі, Гоголь писав листи матері і сестрам з проханням збирати і висилати поштою історії, описи обрядів, пісні, легенди. Висилали йому і предмети українського одягу. Все це ретельно записувалося в «Книгу всякої всячини», щоби потім стати «Вечорами на хуторі...», історіями, що їх розповідає пасічник Рудий Панько.

Торкнемося деяких псевдонімів Гоголя: ця сторінка допису може бути використана для питань шкільної олімпіади з літератури.

Перший твір Гоголя – поема «Ганс Кюхельгартен» (1829) був підписаний псевдонімом А. Алов. Погодимося із тлумаченням, запропонованим літературознавцем Ігорем Золотуським: він вважає, що прізвище Алов пов'язане з ранком, зорею, світанком.

Глечик – надруковану 1831 року повість «Страшный кабан» Гоголь підписав П.Глечик. Це ім'я – полковник Глечик - він використав у незакінченому романі «Гетьман».

ООО*О – так письменник підписав главу історичного роману , надрукованого в журналі «Северные цветы» 1831 року. Раніше псевдонім практикували як чотири нулі. По-іншому розшифровує його Золотуський:

НикОлай   ГОгОль   -   ЯнОвский

Г. Янов – так підписана 1831 року стаття «Несколько размышлений о преподавании географии».

Н.Г. – до мінімуму скорочене ім'я та прізвище.

Завершуючи розповідь про письменника з використанням деяких легенд(насправді їх значно більше) , звернемося ще до однієї , сучасної.

Весною 1983 року перед відкриттям відреставрованого заповідника-музею Гоголя в Василівці , працювали над зовнішнім оздобленням музею,а також саджали дерева. Так , при вході в садибу посадили три крихітні берізки. Потім одна з них пропала , але восени з її коріння зазеленіло п'ять молодих ростків. З часом вони стали прекрасними деревами ,що ростуть з одного кореня. Паломники, працівники музею ставляться до цих берізок як до символу: п'ять із них – це сам Гоголь і чотири його сестри - Марія, Анна, Лізавета, Ольга, а дві,що стоять окремо,- батьки – Марія Іванівна і Василь Опанасович.

Так само природа нагадала про колишню гостинність хазяїв будинку : сім'я берізок , як і сім'я Гоголів-Яновських привітно зустрічає гостей садиби біля входу.

Зацікавленим учням вчитель покаже путівники по гоголівських місцях Полтавщини і запропонує або в межах шкільної екскурсії , або разом з батьками відвідати батьківщину великого письменника.

Конкурсні питання на звання кращого читача.

«Мертвих душ» Ж.В.Гоголя

- I. Кого з персонажів поеми Гоголь охарактеризовував такими рядками:
1. Он улыбался заманчиво, был белокур, с голубыми глазами. В первую минуту розговора с ним не можешь не сказать: «Какой приятный и добрый человек!». В следующую за тем минуту ничего не скажешь, а в третью скажешь: «Черт знает что такое!»
Манілов.
  2. Она была недурна, одета к лицу. На ней хорошо сидел матерчатный шелковый капот бледного цвета, тонкая небольшая кисть рухи ее что-то бросила батистовый платок с выгнутыми уголками.
Дружина Манілова.
  3. Это был среднего роста, очень недурно сложенный молодец с полными румяными щеками, с белыми, как снег, зубами и черными, как смоль, бекенбардами. Свеж он был, как кровь с молоком.
Ноздрьов.
  4. Не красавец, но и не дурной наружности, ни слишком толст, ни слишком тонок, нельзя сказать, чтобы стар, однако ж и не так, чтобы слишком молод.
Чичіков.
  5. Малый лет тридцати, в просторном подержанном сюртуке, как видно, с барского плеча, малый немного суровый на вид, с очень крупными губами и носом.
Петрушка, слуга Чичікова.
  6. Фрак на нем был совершенно медвежьего цвета, рукава длинны, ступнями ступал он и вкривь и вкось. Цвет лица имел каленый, горячий, какой бывает на медном пятаке.
Собакевич.
  7. Платье на нем было совершенно неопределенное, похожее на женский капот, какой носят деревенские дворовые бабы, только один голос показался ему несколько сиплым.
Плюшкін.

II. Бліц – Питання.

1. Як звали кучера Чичікова?

(Селіфан)

2. В яку губернію мали переселитися куплені мертві душі ?

(В Херсонську)

3. Скільки пиявок, за висловом Назарова, було приставлено до скронь Чичікова в дитинстві?

(240)

4. Яке прізвисько мав третій кінь, крім Чалого і Гнідого? (засідатель)

5. Яку назву мав офіційний список кріпаків? (Ревізська казка)

6. Старший син Манілова – Фемістоклюс, молодший - ... (Алکید)

7. Який орден носив на шії губернатор? («Анна»)

III. Хто з героїв твору сказав таке?

1. Да не нужно ли еще чего ? «Может ты привык, отец мой, чтобы ктонибудь почесал на ночь пятки?» (Коробочка)

2. «... хорошо, если бы жить дак вместе, под одного кровлюю, или под. тенью какого-нибудь вяза пофилософтовать о чем -нибудь, улыбнуться!» (Манілов)

3. « У меня когда свинина – всю свинью давай на стол, баранина – всего барана тащи, гусь – всего гуся! Лучше я съем в меду, как душа требует!» (Собакевич)

Ева Цвета

(К 120-летию со дня рождения Марины Цветаевой).

Цветаевский урок – долг справедливости по отношению к почти забытому и оболганному поэту. Цель методической разработки, а равно и урока – помочь разобратся в сложном, полном противоречий пути Цветаевой, дать возможность ученикам почувствовать ее неповторимость, непохожесть. Предложенный материал может быть использован учителем творчески: от чего-то он может отказаться, что-то изменить, привнеся свое представление о стихах Цветаевой. А иной одиннадцатиклассник(ему адресован урок.), придет к решительному: ”Моя Цветаева”.

Размышления учителя перед началом урока.

Сегодня, когда приближается к середине втореоедесятелетие ХХІ века, уже нет нуждыпредставлять читателю Цветаеву: имя ее стало широко известно .
Магазинная пыль –точно по ее предсказанию – не успевает сесть на книги Цветаевой. Себя, обладаельницу двух двухтомников, двух однотомиков из «Библиотенки поэта «(один _ 1965 года издания),отношу к счастливчикам. Для меня ”черед” Цветаевой настал давно . И тем не менее ”открытий чудных” много. Она прожила менее 50-ти лет: и вот уже миновал печальный юбилей: в 2011 исполнилось 70лет ее памяти. А нынешнее 120-летие еще более ясно утверждает, что Цветаева-поэт бессмертный. Поэт навсегда. Писатель Даниил Данин признался, что, проведя с Цветаевой не более 20 минут, он затем нёс”через всю жизнь нетускнеющее впечатление от ее бьющей в глаза единственности на земле”
И это мне рамыгилетие ли, предисловие ли, напутствие ли перед уроком освещено желанием подчеркнуть единственность на земле поэта Марины Цветаевой.

Не будем оригинальничать и откроем урок так, как открываются почти все сборники ее сочинений.В 1913году юная Цветаева написала стихи, которые сейчас выглядят программными и пророчесственными.Через 20лет, оглянувшись на это задорное произведение, она сказала, что в нем ”Формула –наперед –всей моей писательской- и человеческой судьбы...”

Ученик читает стихи:

Моим стихам, написанным так рано,

Что и не знала я, что я — поэт,

Сорвавшимся, как брызги из фонтана,

Как искры из ракет,

Ворвавшимся, как маленькие черти,

В святилище, где сон и фимиам,

Моим стихам о юности и смерти,

— Нечитанным стихам!

Разбросанным в пыли по магазинам,

Где их никто не брал и не берёт,

Моим стихам, как драгоценным винам,

Настанет свой черёд.

Размышления после чтения: В стихах о ”драгоценных винах” самое удивительное- это, конечно, ее полная уверенность, что все будет так, как она сказала, сроки исполнятся: настанут дни, хоть через 100лет, и ее стихи, те самые, что лежат ”в пыли по магазинам”, нечитанные, немые, погребенные, - они , как засыпанные пеплом угли, вспыхнут ярким фейерверком праздника.

Учителя всегда волнует название урока. Не всегда оно и прозвучит на самом уроке, но оно- внутренний стержень, то, на чем урок держится. Сколько разных названий может быть у сегодняшнего урока! Вот хотябы некоторые из них:

”Из подземелья времен- к новым людям”;

“Бездумная любовь к жизни, судорожная, лихорадочная жажда жить”(из письма М. Цветаевой В.В. Розанову);

Романтик чувства;

Поэтический мятеж;

От дома в Москве к дому в Елабуге...

Каждое название по-своему заманчиво. Может быть, оставить их все — для будущих уроков? Когда-нибудь ими можно будет воспользоваться , я же выберу образ, найденный сестрой поэта, Анастасией:

Одиночество гения.

(Помните, у Маяковського:

“Я одинок, как единственный глаз , идущего к слепым человека”?)

Название пришло, когда узнала, что, живя в Париже, не принятая эмиграцией и ставшая чужой для Советской России, где у нее попросту не было читателей, т.к. книги не издавались, Цветаева в ответ на деликатные слова одного из своих корреспондентов о том, что ее ”не помнят”, сказала точно и прямо:”Нет, голубчик, меня не , не помнят”, а просо не знают ... В 1922г. уезжаю за границу, а мой читатель остается в России – куда мои стихи не доходят. В эмиграции меня сначала (с горяча!) печатают, потом, опомнившись, изымают из обращения, почуя не – своё: тамошнее...Итак, здесь я – без читателя, в России- без книг...”

Подготовленное небольшое (2-3-минутное) сообщение о современниках-поэтах. Их много: Маяковский, Мандельштам, Гумилев, Пастернак, Ахматова... Цветаеву чаще других ставят рядом с Ахматовой. Несудьбы их, скрещиваясь и переплетаясь, все же были разными. Однако гений Цветаевой ни в чем не уступал ахматовскому. А может быть, сравнение это вообще неправомерно, ибо Цветаева вообще ни на кого не походила, а на Ахматову меньше всего. Цветаева страстно мечтала о времени, когда она возвратится к читателю. Сейчас настало время таких воскрешений из полосы забвений. Радуетсьяон, выходяиз подземелий времен к новым людям. Но как же счастливы люди, к которым вместе с поэтом вернулось еще и поправное чувство наследия. Пробелы в знании наследия ведут к срывам во вкусе.

Чтение стихотворения

«Тебе – через сто лет...»

Резюме: и снова все сбылось в этих стихах: мы ищем дом, где родилась, и в Елабугу ездят паломники, и какой-то влюбленный в стихи Марины студент ставит ей в Тарусе памятный камень с надписью: «Здесь хотела бы лежать Цветаева»

Рассказ о Марине Цветаевой

Его могут вести ученики, прочитавшие книги (см. Список «Для учителя»). Но, думаю, лучше рассказать о поэте сможет учитель. Мы предлагаем талько фрагмент рассказа.

-Цветаева А. Воспоминанил М., Советский писатель, 1983.

Стр. 742

Внутри рассказа звучит музыка, читаются стихи.

... Марина Цветаева родилась в Москве 26 сентября 1892 года с субботы на воскресенье, в полночь, на Иоанна Богослова, почти в самом центре, в небольшом уютном доме, похожем на городскую усадьбу фамусовских времен.

«Красною кистью

Рябина зажглась»

Как многие поэты, Цветаева охотно верила указующим, намекающим «знакам судьбы». Полночь,- листопад, суббота – она прочитала этот гороскоп легко и отчётливо. Рябина навсегда вошла в геральдику ее поэзии.

... Дом в Трехпрудном, как никакой больше она любила словно родное существо. Любила за то, что он в годы ее детства и юности был в полном смысле слова родным гнездом, надёжно и безопасно спрятанным в неподвижный каменной лес города...

К Москве, к дому, родимому гнезду пронесла через всю жизнь – она ее не высказывала, не выпевала, а выкрикивала иступленно и яростно.

... Московский дом, особенно при жизни матери, умершей, когда Марине было 14 лет, был в полном смысле очагом, родительским гнездом. Семья была высококультурной, с богатыми семейными традициями.

Благоразумный внутренний голос составителя конспекта урока все-таки должен предупредить рассказывающего о Цветаевой: соблюдайте пропорции, не занимайтесь составлением «бытовых подстрочников» - вместо стихов.

Цветаева очень боялась «доцентов». Она немало их перевидела в своей домашней профессорской среде. Стиховедческое штудии, когда стихи рассекались и демонстрировались их омертвевшие внутренности, ее ужасали. Она понимала, что «доцент»- явление вечное, как погода, что через 100 лет он не переведется, от него не спастись, но какие-то меры предосторожности принять можно. Она боялась и просто хороших людей, которые из чувства любви к им былом, объясняют рождение стихов. Правда когда она сама писала о поэтах, она не избежала бытовых подстрочников.

И все же, настаивает благоразумный голос, в поэзии надо идти путями поэзии. Так, как писала М.Цветаева Б.Пастернаку: «Возьмите стихи, это и есть моя жизнь».

Но, может быть, истина лежит где-то посередине: не избегая бытовых подробностей, вложим в свой рассказ побольше деликатности, такта, и да будут созвучны ему(рассказу) стихи современницы М.Цветаевой А.Ахматовой:

Когда б вы знали, из какого сора

Растут стихи, не ведая стыда...

Продолжим наш рассказ. Очень горько сознавать, что в детстве Марина чувствовала себя узником, миечнныл права видела в ней будущего музыканта. Ученица Рубинштейна, она заметила одаренность дочери и не давала ей – всеми способами – писать стихи. Мать не ошиблась в музыкальном таланте дочери, но музыка Марины приняла облик поэзии.

Трагизм мироощущения Цветаевой формировался в семье. Много позже Ариадна Эфрон, дочь Цветаевой, скажет: «родилась в семье, являвшейсяобой некий союз одиночеств».

Подводя итог этой части нашего урока, скажем, что от матери Марина унаследовала страстность, поэтичность натуры, музыкальное начало. А труженичество Цветаевой, ее литературная двужильность унаследованы от отца.

Чтение стихотворения:

«Благословляю ежедневный труд...»

Считаю обязательным, скажет учитель, подчеркнуть, что при всех сложностях (а в какой семье их нет?) домашнему миру Цветаева обязана едва ли не всем: музыкой, Элладой, Римом, Германией, всей мировой культурой. Мать сделала все, чтобы дети не чувствовали хрупкости и ненадежности слишком недавно созданной обжитости. И если впоследствии Цветаева мужественно прошла через все испытания, не устояв лишь перед последним ударом, то стойкостью своей она обязана именно детству. Как это важно, чтобы в начале жизни земля под ногами была надежна и устойчива.

Первая книга Марины Цветаевой называется «Вечерний альбом».

Мне, учителю, в ней интересно, как становятся поэтом. Книга эта

репортаж из детства: она светла, простодушная, хотя нота трагизма в ней прозвучала. Не забудьте-ей 18. Вскоре вышла вторая -«Волшебный фонарь» ,и о ней заговорили , как о поэте (Н. Гумилёв, В. Нарбут, М. Волошин)

Если бы я сейчас спросила вас, у кого из поэтов вы нашли лучшие строчки о любви? Кого бы вы назвали?

(Ученики называют Пушкина, Лермонтова, Некрасова, Блока, Есенина, Пастернака...)

Несомненно, вы называете лучших поэтов и лучшие стихи. Я же попробую прочесть свои любимые строки, поражающие ещё и точностью

Любовь? Ятаган?Огонь?

Цветаева времени написания этих стихов знала имя «собственного ребенка»- Ариадна. А любовь звали СергейЯковлевич Эфрон.

Рассказ ученика, составленный на основе воспоминаний Сергея и Ариадны Эфрон, А.Цветаевой, М.Волошина. А лучше всего, скажет рассказчик, об этом написала сама Цветаева в очерке «Живое о живом».

Из воспоминаний Ариадны Эфрон :«Они встретились 5 мая 1911года на пустынном, усеянном мелкой галькой коктебельском, волошинском берегу. Она собирала камешки, он стал помогать ей, красивый грустной и кроткой красотой юноша, почти мальчик, с поразительными глазами, в них и все прочли наперед и подарит мне сердолик, я выйду за него замуж! Конечно, сердолик этот он нашел тотчас же, наощупь, ибо не отрывал своих серых глаз от ее зеленых, - вложил ей его в ладонь, крупный камень, который чудом уцелел за всю жизнь, который чудом уцелел и по сей день»... Любовь к Эфрону была пылкой, романтической и патетичной.

Чтение стихов:

«Так, утомленный и спокой ночи»

Они поженились зимой 1912, сначала уехали в Париж, потом в Италию. Сумбур в ее душе лучше всего передали стихи:

«Вы, идущие мимо меня...»

Хочу предложить своим ученикам ретроспективное путешествие в урок, посвященный Осипу Мандельштаму. Мандельштам-первое поэтическое увлечение Цветаевой. Как всегда, о своей увлеченности она пишет стихи, которые читаются, как пылкое признание в любви. К сожалению, рамки урока не позволяют познакомиться с диалогом двух поэтов, не лишенных внутреннего спора. Историю взаимоотношений поэтов можно изучить самостоятельно, напутствием же к выполнению задачи пусть станут стихи:

«Откуда такая нежность»...

Важнейший, проблемный вопрос нашего урока – об отношении Цветаевой к

религии. Оно сродни есенинскому признанию: «С того и мучаюсь, что не пойму, куда несет нас рок событий». Цветаева в эту ответственную пору не обладала пониманием пути.

Смятение непонимания усугублялось неизвестностью о судьбе Сергея Эфрона. Она готова была поверить в молодую русскую революцию, во встреченных ею матросов, мастеровых, солдат, мужиков. Но, если они народ, то почему прожив них юнкер Эфрон? Бе стихи этих лет созвучны революции:

«Если душа родилась крылатой...»

Читатели Блока и Ахматовой, услышите в стихах Цветаевой голос эпохи.

Голод, стужа, полная неизвестность о судьбе мужа, смерть младшей дочери Ирины... Не они ли продиктовали Цветаевой стихи-заупокойную молитву:

«Две руки, легко опущенные...

В мае 1922 года, через четыре года разлуки с Эфроном, Марина уехала из России.. Незадолго до отъезда она написала Эфрону стихи:

«Не похорошела за годы разлуки...»

Рассказ о годах назад дороги паломника по поэзии Цветаевой привели меня в Прагу. Может быть, поэтому страница урока, которая сейчас будет перевернута, носит очень личный характер? Купив карту Праги, я сейчас же отметила места, где побываю обязательно. Карлов университет- здесь учился Сергей Эфрон. Петршин холм – прототип горы в «Поэме Горы». Карлов мост, под которым стоит Рыцарь, страж Реки и Поэзии. А главное, - и сегодня в Праге паломнику нравится то, что любила Цветаева. Сейчас мы попросим ученика прочитать одно из самых прелестных стихотворений Цветаевой пражского периода. Но перед чтением обратимся к истории. В стихотворении «Пражский рыцарь» речь идет о статуе легендарного Брунствика, находящейся в Праге, под Карловым мостом, над Влтавой. По легенде, на третий год своего правления Брунствик отправился странствовать по свету, чтобы возвеличить язык своей родины и добыть знак льва. Испытав опасные приключения и едва избежав смерти, он спас жизнь льву, тот стал ему другом и помощником. Однажды Брунствик нашел меч, которым стал сокрушать врагов. Благополучно, с победой, он вернулся на родину, царствовал 40 лет; лев имел не его могиле. Меч, по легенде, замурован под мостом, где теперь стоит статуя. С именем Брунствика связывают возникновение чешского герба, на котором изображён лев.

Цветаева считала, что «пражский рыцарь» похож на нее лицом.

Чтение стиховорения «Пражский рыцарь». На этом этапе урока можно, как говорит Пастернак, пойти «надвое» : прочитайте отрывки из «Поэмы Горы» и поэмы В.Маяковского «Про это», или сыграть (в живом исполнении) «Поэму экстаза» А.Н.Скрябина. Все эти произведения созвучны друг другу. Недаром Цветаева писала из Парижа: «Как я хочу в Прагу! В жизни не хотела назад ни в один город... Я хочу той себя, несчастно – счастливой – себя – Поэмы Конца и горы, себя – души без тела, всех тех мостов и мест».

Нарушая хронологию, послушаем вставной микродоклад.

Она вернулась в Прагу по-особому. Так, как возвращаются только поэты, - стихами... «Стихи о Чехии» -последний стихотворный цикл Цветаевой. Она любила Чехию («родину моего сына»), сочувствовала несчастью народа, когда часть страны была разделена между Германией, Венгрией, Польшей. Эти стихи – образ политической лирики Цветаевой.

Прага одарила Цветаеву не только любовью и величайшим взлетом творчества. Здесь 1 февраля 1925 года родился у нее сын Георгий, о котором мать скажет: «Мальчиков надо баловать, им, может быть, на войну придется».

P.S. Георгий Сергеевич Эфрон погиб в 1944 году на Великой Отечественной войне.

Чтение «Стихов к сыну».

Нищета гнала семью дальше. И в ноябре 1925 года они уехали в Париж, где она неприжилась сразу. Проведя здесь 14 лет, она в нем не освоилась, не пустила его в своего поэзию. Но именно здесь у нее возникает потребность в прозе. Цветаевой было уже под сорок. Может быть, сбывалось пушкинское «Лета к суровой прозе клонят»? Лучшая цветаевская проза – блистательные работы о Пушкине: «Мой Пушкин» и «Пушкин и Пугачев».

Проанализировав ваши письменные домашние задания, для выполнения которых нужно было прочитать оба произведения Цветаевой, я решила процитировать лучшие строки.

«Мне по душе, что Цветаева подошла к Пушкину с теми же стихотворениями «Юбилейное». Она против «омузеивания» Пушкина. Я нашел подтверждение этой мысли в статье Цветаевой «Поэты и время»: Пушкин с Маяковским бы сошлись, никогда, по существу, и не расходились. Враждуют нивы, горы – сходятся... »

«Мне дорога проза Цветаевой совпадениями. Она – великий поэт –оказывается, открыла Пушкина для себя точно так же, как я. Такое же чудное медленное рассказывание: впервые услышала имя Пушкина, полюбила его стихи... И,

наверное, сначала она любила «...царь Салтан зовет их в гости», а в конце жизни «...у гробового входа молодая будет жизнь играть...»

«...тоже, как и Цветаева, не люблю Наталью Николаевну, хотя могу понять Пушкина. И тоже люблю Пушкина всего – от лицейских стихов до поздней поры».

«Очень интересны суждения Цветаевой о героях» «Капитанской дочке» Чувствуется ее презрение к Гриневу, ненависть к Екатерине, не стали ее героями комендант крепости и его жена, и неверный холоп Савельй. Пугачев – олицетворение мятежа – вот герой Цветаевой».

«От прозы незаметно перешел к стихам. И нашел идею « моего Пушкина» в строчках о том, что Пушкин

Последний – посмертный-бессмертный

Подарок России – Петра...»

«Почему Пушкин – «мой»? И мой, и учителя, и Всех. Это биография всех читателей».

Обобщение учителя. Цветаева, по сути, поступает, как Пушкин, в обстановке юбилейного, эмигрантского славословия, заливающего елеем живую мятежную поэзию, она выбирает тему мятежа и взрывает ее прямо среди эмигрантского словоблудия.

Нам осталось рассказать немного. Последние два года самые трудные в ее судьбе. В 1937 году вернулись на родину Сергей и Ариадна, а в 1939 – Марина и Георгий. В том 1939 Сергей и Ариадна были арестованы. С Цветаевой они еще не встретятся. Теперь Марина не живет, а борется за жизнь. Впрочем, суждено ей будет одно озарение, связанное с именем Андрея Тарковского. Где-то в гостях Тарковский читал, а Цветаева слушала его стихи в марте 1941 года. Воссоздадим обстановку и прочитаем на два голоса эти стихи.

Стихотворная переключка. Арсений Тарковский:

«Стол накрыт на шестерых...»

Цветаева: «Ты стол накрыл на шестерых...» заключение учителя. Это последние стихи Цветаевой. Как начинала она стихами о любви – так и закончила.

Война застала Цветаеву в Москве. И хотя эвакуироваться она не хотела, боязнь за сына заставила ее это сделать. Ему было 16 лет. И все особенности его возраста отрывались на ней с бесжалостной силой. Она писала в Прагу, что сын, будучи

очень одаренным, не наделен, однако, природой чувствовать чужую боль и состраданием.

В Елабуге на Каме она прожила 10 дней и 31 августа 1941 года в пору красной рябины белым днем ушла из жизни.

Как бы в исполнение ее пророчества, могила Цветаевой затерялась.

Что больше всего поражает в рассказах о ее последних днях?

«Хороним 2 сентября». Эта дата взята из дневника Георгия. «Хороним на средства горисполкома», - и это тоже отмечено Муром.

Повезли прямо из больничного морга в казенном гробу, по пыльной дороге, вверх, где зеленели сосны.

Кто провожал ее в последний путь? Кто шел за гробом?

«По цепочке смертей и неожиданных исследований лег на мою ладонь листок. Легонький листок бумаги – даже не листок – половина листка, вырванного из школьной тетради. Резким, отчетливым размеренным почерком, словно попирающим ничтожную бумажонку, выведено на листке:

В совет Литфонда.

Прошу принять меня на работу в качестве судомойки в открывающуюся столовую Литфонда.

М.Цветаева.

26 августа 1941 года.»

Листок нашла Лидия Либединская, продолжим, что столовая открылась в ноябре.

Союз писателей Татарии, как пишет Анастасия Цветаева, поставил на елабужском кладбище гранитный памятник с надписью, что в этой стороне кладбища похоронена Марина Цветаева.

Мы же после всех печалей, скажем, что стихам Цветаевой «настал черед». И она обрела своего читателя. При жизни славани разу не постучалась в ее двери. Сегодня она навсегда вошла в дом ее страны (а во Франции к 120-летию открыт памятник работы Зураба Церетели). Прощаясь с ней на уроке – не навсегда – откроем ее стихи и да возвратят они нас к пророчествам.

«Идешь, на меня похожий...»

«Уж сколько их упало...»

Вы слышите эхо этих стихов?

Они еще здесь, в классе:

Я тоже была, прохожий!

Легко обо мне подумай...

Подумаем. Не забудем. Вспомним, что еще в Париже, отвечая на вопрос одной газеты: «Что вы думаете о своем творчестве?» Цветаева написала строки своего раннего стихотворения:

Моим стихам, как драгоценным винам

Настает свой черед.

А в 1939 году, перед отъездом на родину, заявила: «Стихам моим – всегда будет хорошо».

Оба предсказания Марины Цветаевой сегодня сбылись.

ЛИТЕРАТУРА ДЛЯ УЧИТЕЛЯ

1. Цветаева М. Сочинения. В двух томах. М. Художественная литература 1988г.
2. Цветаева М. Избранные произведения/Библиотека поэта / М. Г. Советский писатель, 1965г.
3. Цветаева М. Мой Пушкин. М., Советский писатель 1967г.
4. Белкина М. Скрещение судеб. М. Книга 1988.
5. Павловский А. Куст рябины. Л. Советский писатель 1989г.
6. Плоте Я. Верьте музыке. М. Советский композитор. 1989г.
7. Райнер Мария Рильке. Борис Пастернак, Марина Цветаева, Переписка 1926 года. М. Книга 1990г.
8. Саакянц А. Марина Цветаева, Страницы жизни и творчества /1910-1922/ М. Советский писатель 1986г.
9. Цветаева А. Воспоминания. М. Советский Писатель 1983г.
- 10.Эфрон А. О Марине Цветаевой. М., Советский писатель, 1989г.
- 11.В.Швейцер Быт и бытие Марины Цветаевой. Интерпринт, 1992
- 12.Звезда, 1992/10

Петербургський українець Шевченко, або Внесок російської культури в долю поета.

О милых спутниках своих,

Которые своим присутствием

Наш век животворили

Не говори с тоской : « Их нет »,

Но с благодарностию: «Были ».

В. А. Жуковский

Морально-етичний словник уроку:

Шляхетність

Порядність

Чесність

Доброта

Вдячність

Наочність:

Портрет В.А.Жуковського роботи К.Брюллова

Автопортрет К.Брюллова

Малюнки Т.Шевченко

Портрети А.Оленіної, Оленіна

Фото Корецького монастиря і могили Анни Оленіної

«Кобзар» із закладкою на поемі «Катерина»

Повість Т.Шевченко «Художник»

Перерахуємо героїв нашої розповіді, яких, на жаль, немає і подумаємо про вдячне (на їхню адресу) - були.

Називаю їх:

Родина Оленіних-

Батько Олексій Миколайович Оленін, Президент Академії
художеств, директор першої Публічної бібліотеки.

Донька-Анна Олексіївна Оленіна-Андро, дружина Президента
Варшави, адресат лірики О.Пушкіна.

Жуковський Василь Андрійович, видатний російський поет, учитель і друг
Пушкіна.

Брюллов Карл Павлович – Карл Великий – великий російський художник.

Шевченко Тарас Григорович – великий український поет і художник.

Форма нашого уроку – декілька заочних подорожей. І перша з
них, можливо, знайома багатьом з вас. Я запрошую вас до затишного подвір*я
Свято – Троїцького Собору в Корці, що потопає у квітах. Зупинимось ми у
північної стіни Собору перед непоказною могилою Анни Олексіївни Оленіної –
Андро. Почувши це ім*я, хтось згадає знамените, присвячене їй Пушкіним
восьмиряддя « Я Вас любил... », а хтось більш сучасне Ліни Костенко:

Ну що там за красуня

З тої Анни?

Мадам Андро давно уже в труні,

А з гучномовця лине вечорами:

«О. не співай , красуне , при мені...»

Моя ж мета в цьому фрагменті нашої подорожі дещо інша. Дась
там, далеко, петербургський українець Шевченко, а ми в вересні 2013 говоримо про
якусь Анну... У тому-то і справа, що не про якусь, а про Оленіну. Це в приміському
Приютині, під Петербургом, в будинку її батька, Президента Академії Художеств в
минулому і директора Першої Публічної бібліотеки, Олексія Миколайовича
Оленіна, вирішувалася доля українського генія. І було це 1838, Анні було 30.

Тому і ми перенесемося у приютинські пенати, де зустрілися люди, об*єднані
шляхетністю, порядністю, співчуттям...

Початок було покладено Карлом Повловичем Брюлловим, що при житті отримав титул «Карл Великий»: талантом живописця заслужив він цей титул, який щойно повернувся із Італії.

Приїхавши, як зараз би ми сказали, на майстер – клас до Петербургської Академії Художеств, він звернув увагу на непересічний талант студента Шевченко, що писав в манері старих майстрів Відродження. При цьому, сумно додав художник, невітшне його майбутнє – він (Шевченко) – кріпак поміщика Енгельгардта.

Гучне обговорення долі юнака в салоні Оленіних було перерване пропозицією одного з гостей – викупити художника з кріпацтва. Пропозиція принадна і суперечлива – на які кошти? І тоді той, що запропонував, а був це Василь Андрійович Жуковський, сказав Брюллову: «Ти напишеш мій портрет, ми розіграємо його в лотерею і гроші піду на викуп»

Призупинимось ненадовго, щоб нагадати деякі факти біографії самого Жуковського. Одного разу по радіо пролунала поема Шевченко у виконанні Богдана Ступки. Випереджуючи читання, ведучий передачі сказав: що вона присвячена «сину багатого тульського поміщика Жуковському».

Відкриємо поему і, побачивши присвяту, здивуємося – ні про якого поміщика мова не іде. Неправда? Ні, напівправда. Батько поета, дійсно, багатий тульський поміщик. Але прізвище його – Бунін. А мати – полонена турчанка Сальха, що стала Єлизаветою при хрещенні у православ'я, але навіть сісти в присутності дружини Буніна не наважувалася. Прізвище поет отримав (як і по-батькові) від свого хресного батька.

Ніколи вже ставший всесвітньо відомим поетом Жуковський не забував про своє походження, і тому такою дією була його участь в долі Шевченко. Між рядками скажемо, що не можна применшити роль Жуковського в долі Пушкіна, Гоголя.

Нарешті, згадаємо ще один маловідомий факт: більшу частину лотерейних білетів (і право отримати портрет) купила імператриця: вона хотіла мати у себе портрет учителя своїх дітей, серед яких майбутній імператор Олександр Другий, що отримав прозвище Визволитель як автор маніфеста від 19 лютого 1861 року, що скасував кріпацтво.

Сьогодні портрет – власність України. Дивлячись на нього, можна обговорювати художні особливості пензля Брюллова, а можна – шляхетність і вдячність. Ту вдячність, що дозволила написати Шевченко повість «Художник» і присвятити «Катерину» Жуковському.

Повернемося на подвір*я Корецького монастиря і замислимося про ці чудові людські якості. Дівчинка, що зросла в атмосфері будинку сваго батька, згодом буде опікуватися сиротинцем при монастирі, запрошувати приютських дітей до маєтку своєї доньки графині Уварової в селі Деражному святкувати Різдво і Великдень. Можливо, тому, що з дитинства знала: не можна бути щасливим, якщо пагано іншим...

Перечитаємо епіграф до нашого уроку. Не будемо говорити «их нет», але, неодмінно, із вдячністю – «были».

І серед них ,обласканий кращими представниками російської культури, український петербуржець Шевченко, 200- - річчя якого буде відзначатися в майбутньому році.

Гоголь і Шевченко (маловідомі сторінки біографії митців)

Виступ на міжнародній конференції словесників, присвяченій 200-літтю дня народження Т.Г. Шевченка.

У Києві в Національному музеї Т.Г. Шевченка понад 60 років експонувався портрет М.В. Гоголя, якого Шевченко вважав своїм літературним вчителем.

Гоголь змальований у темнозеленому сюртуку з відкладним коміром. З-під чорної шийної хустки видно кінці білого стоячого комірка. Добра, привітна посмішка освітлює обличчя письменника. Очі дивляться на глядача уважно і допитливо. Підпис поета – Т. Шевченко – білою масляною фарбою поставлений зліва внизу овалного портрета.

Ця робота Шевченка поступила за заповітом знаменитого російського колекціонера Олександра Бахрушина в 1930-і роки в Московський історичний музей разом із автографом Шевченка 1840 років і його малюнком – портретом актора Михайла Щепкіна.

Уперше портрет Гоголя був опублікований в 1935 році в журналі «Літературна спадщина» №19-20. Як робота Шевченка представлений у 3-томному «Зібранні творів Т. Шевченко» у 1949, 1961 роках і в газеті «Радянська Україна» 4 березня 1952 року (до сторіччя пам'яті Гоголя).

У 1950-і роки була проведена судова експертиза цієї роботи Великого Кобзаря. Незалежна, об'єктивна експертиза підтвердила, що дійсно на портреті стоїть власний підпис Тараса Григоровича. Причому поставлений він пізніше, ніж намальований сам портрет. Очевидно, поет малював портрет свого вчителя для себе, а не за чийось замовленням. Про це свідчить інтимний розмір портрета (17×20 сантиметрів) й те, що Шевченко поставив свій підпис, мабуть, на прохання близьких друзів, для того, щоб портрет не канув у лету, як робота невідомого художника. Зрозуміло, що Шевченко ні за яких обставин не підписав, би чужу роботу своїм ім'ям.

Із мемуарів сучасників добре відомо, що Гоголя неможливо було вмовити позувати навіть найзнаменитішим художникам Петербурга і Москви. Він категорично забороняв кому б то не було малювати з нього портрети.

Висновок судової експертизи збив дослідників із пантелику. Незаангажована експертиза документально засвідчила, що поет не лише особисто знає свого геніального літературного вчителя, але й неодноразово зустрічався з ним у Петербурзі і користувався його дружньою прихильністю. Сам же Гоголь в

дружній бесіді з Осипом Бодянським відверто зізнався в листопаді 1851 року в Москві, за чотири місяці до своєї смерті: «Я знаю и люблю Шевченко как земляка и даровитого художника; мне удалось и самому кое-чем помочь в первом устройстве его судьбы».

Але чому ж тоді виникають міфи, легенди, чому вчені сперечаються і доводять, що Гоголь не знав Шевченка?

З листопада 1857 року, приїхавши в Нижній Новгород після десятирічного заслання, Шевченко записав у «Журналі»: «Сегодня воскресенье... Зашел я к первому мистеру Гранду, англичанину от волоска до ноготка. У него, англичанина, я в первый раз увидел сочинения Гоголя, изданные моим другом Кулишом! Друг мой немного подгулял. Издание вышло немного мужиковато, особенно портрет автора до того плох, что я удивляюсь, как знаменитый Иордан позволил подписать под ним свое прославленное имя...»

(«Тарас Шевченко», Київ, 1971, стор. 145)

Відомо, що з усіх своїх прижиттєвих портретів Гоголь вирізняв роботу російського гравера Федора Іордана, ректора Академії мистецтв.

Чи міг Шевченко, особисто не знаючи Гоголя, строго судити про портрет, виконаний видатним гравером? Певна річ, не міг!

Декілька років тому в експозиції музею Шевченка несподівано під справжньою роботою поета – портретом Гоголя – з'явився інший підпис. Причому шрифт «Невідомий художник» був удвічі більший, ніж назва роботи «Портрет М.В. Гоголя», а в грудні 2007 року портрет взагалі вилучили з експозиції. Чому співробітники музею дозволили собі так вільно поводитися з роботою Шевченка?

Річ у тім, що шевченкознавці 150 років намагаються довести, що Шевченко не знав Гоголя особисто, ніколи з ним не зустрічався. Хоча відомо, що п'ять з половиною років (1831, лютий – 1836, червень) вони проживали у столиці імперії. Відомий і той факт, що кріпака Шевченка прийняли вчитися в Товариство заохочення художників у 1835 році за рекомендаційним листом потомственого дворянина Гоголя, а не Сошенка, який приїхав в Петербург лише через рік.

У 1839 році Гоголь повернувся з-за кордону в Петербург і жив 49 днів у В.А. Жуковського «хрещеного батька» обох геніїв, за висновком Євгенія Маланюка. Саме в цей час Шевченко малює портрет Гоголя і ставить на його сюртуку підпис – «Т. Шевченко»

В книзі киянина Мичислава Едмундовича Гасуо «У дружньому колі Шевченка і Гоголя» є репродукції двох зображень поруч – Гоголя Шевченка. Це фотографії шаржівтовариша поета по навчанню в Академії мистецтв Петра Степановича Петровського, зроблені 1836 р. На мій погляд, це ще одне переконливе свідчення знайомства і дружби Гоголя і Шевченка.

І диво, що мовчать учені з інституту української літератури імені Шевченка. Адже прийшов час оприлюднити факт, що в 1935 році саме за рекомендаційним листом Гоголя, а не Сошенка, Шевченко був зарахований учнем Товариства заохочення художників.

Вважаю, що біографія Шевченка не повинна вражати «білими плямами» і її (біографію) тільки збагатить історія справжніх відносин великих письменників України.

Круглый стол « Правда о Короленко».

На «удобные и неудобные» вопросы о писателе отвечает его окружение и он сам.

1. Ходят легенды о доброте Короленко. Насколько это соответствует правде?

«Нет, это не был» «добрый дедушка» из детской сказки. Это был человек, никогда ни к кому не относившийся с равнодушным безразличием. Человека, относительно которого было бы возможно сказать, что он не имеет права претендовать на внимание со стороны Короленко, я себе представить не могу и думаю, что такого человека не было. Иное дело-колорит этого «внимания» к одним он мог относиться с самоотверженной любовью, к другим-с глубокой враждебностью, но пройти мимо человека, не уделить ему внимания, проявить к нему равнодушие этого быть не могло. Противник не переставал быть для него человеком. Его любимый девиз был: мужество в бою, великодушие к побеждённому».

Из воспоминаний А.Б. Дермана (1880-1952), литературоведа.

2. Возможно ли полюбить чужого человека? Можно ли любить народ в целом? Существует ли пример такой жертвенной любви к людям?

«Такого времени, когда все без исключения люди будут вполне довольны и счастливы, я полагаю, не будет вовсе. На мой взгляд, человечество уже видело много «огней», достигало их и стремилось дальше... Самое большое, на что можно надеяться это, чтобы у людей становилось всё больше силы желать, стремиться, достигать и опять стремиться. Если при этом люди научатся всё больше помогать друг другу в пути, если будет всё меньше отсталых, если на пройденных путях будет оставаться всё больше маяков, светящих вперёд, если формы взаимной борьбы будут становиться всё более человеческими, а впереди будет всё яснее, то – это и значит, что счастья будет всё больше.

Из письма В. Короленко Е.А.Чернушкиной

3. Использовал ли Короленко свой авторитет в личных целях? Прибегал ли к помощи веса своего имени?

«Я сидел у него наверху, в светелке дачи в Хатках, служившей писателю рабочим кабинетом, когда принесли писателю почту. Мы стали просматривать

полученные газеты, как вдруг Владимир Галактионович побагровел и, стукнув по столу кулаком, отбросил от себя газету с возгласом: -Чёрта с два!

Оказывается, газета сообщала, что на предстоящее празднование 60-летия со дня рождения писателя Короленко приглашены в Петербург какие-то писатели из-за границы. Почему-то особенно возмутило Владимира Галактионовича приглашение Анатоля Франса.

- Ну что ж такого? -сказал я. - Вас переводят, любят...

- Оставьте, пожалуйста, -прервал он меня. -Знаю я эти штуки: накинут на старика петлю и потащат из Парижа в Петербург справлять юбилей писателя Короленко, которого он ни строчки не прочёл... Я понимаю, если б речь шла о Толстом... Не-е-ет, чёрта с два!

Я думаю, что в этом эпизоде проявилась не только глубокая скромность, но и гордость Короленко: он отказывался понимать воздаяния выше своих заслуг, и это была скромность: но попытка раздуть его славу вызывала в нём возмущение, и это была гордость, это был протест чувства собственного достоинства. Сочетание этих двух черт всегда в нём чувствовалось.»

Из воспоминаний А. Дермана

4. Как относился Короленко к системе воспитания маленького человека и к его физическому развитию?

В повести «Слепой музыкант» дядя Максим начинает воспитание своего слепого племянника с физических упражнений и приучает мальчика обслуживать самого себя самостоятельно, отказываясь от помощи слуги: «Благодаря режиму, который был заведён за планом Максима, слепой везде, где было возможно,полагался на собственные усилия и это давало наилучшие последствия... Максим обращал внимание на физические упражнения: у мальчика была своя гимнастика, со временем дядя подарил племяннику небольшую смиренную лошадку.»

Часто в беседе с близкими на темы здоровья Короленко приводил изречение древнегреческого философа Аристотеля: «Ничто так не изнуряет, не разрушает организм человека, как длительное физическое бездействие»

5. Как уходил-отходил от земной жизни

писатель, журналист, редактор, общественный деятель, муж и отец Короленко? Что предвидел и предчувствовал? В короленковских письмах последних лет можно найти настоящие пророчества. Вот только некоторые из этих предсказаний.

«И немудрено, что наделали таких ошибок, которые показывают только, как не надо делать социальную революцию. Это, конечно, тоже заслуга перед социальной революцией вообще. Но бедная Россия поплатится за эти «показательные опыты» так, что, может быть, её пример надолго отобьёт и остальные страны и вызовет буржуазную реакцию»

«Разруха идёт всё дальше и дальше, и правительству остаётся бороться с нею не по существу, а только с её обнаружениями. Это путь, который привёл к гибели не одно правительство. На это я смотрю с горем и печалью.»

6. Які стосунки пов'язували В. Г. Короленка з академіком В. І. Вернадським?

Короленко і Вернадський – троюрідні брати. 2013 рік-ювілейний для обох Короленко виповнилося 160, вернадському-150.

Зближення братів було особливо тісним на Полтавщині під час Першої світової війни. У 1918 році Вернадський при Полтавському природничо-історичному музеї заснував Товариство любителів природи, членами якого були донька письменника Софія, його зять, чоловік молодшої доньки Наталії – К. І. Ляхович, та сестра дружини Володимира Галактіоновича – П. С. Івановська. Донька Вернадського – Ніна Володимирівна Вернадська – Толль у листі від 21 липня 1974 року до хранителя кабінету-музею В. І. Вернадського в Москві В. С. Неаполітанської, надісланому з м. Мідлтаун (США) писала: «Володимир Галактіонович Короленко був троюрідним братом мого батька, і він, і його дружина, і його обидві доньки були нам близькими, як близькі друзі та рідні. Ми з батьком часто проводили вечори у Короленок, пам'ятаю їх їдальню з великим столом і захоплюючі розмови. Він був мені близький як справжній дядько. Вони усі четверо були чудові люди...»

7. Чому Короленко, так довго живучи в Полтаві, не перейшов на українську мову, близьку йому за походженням?

В «Истории моего современника» Короленко зазначає, що таке питання йому адресували не раз. Але вибір, зроблений ним, однозначний: «Я родом из русской литературы» там же є розділ і про «українофілів». І написано поетом таке: «Горячие споры возникали порой (коли письменник сидів у в'язниці)

главным образом около украинофильства...А так как моя фамилия тоже кончалась на -енко ,то скоро я стал до известной степени центром нападений.

На мою юную разноплеменную душу заявили притязания три национальности: польская по матери и по материнской речи,на которой мы говорили в семье;русская,так как отец считал себя русским...и ввёл в нашу семью русский язык,и,наконец,украинский,явившийся в лице учителя Буткевича,который показался мне как будто подделывающимся под что-то чужое.

И в конце концов,этот душевный кризис разрешился тем,что меня всецело привлекла русская литература.Некрасов победил в моей душе Шевченко... «Унылый , сумрачный бурлак» захватил мою душу гораздо сильнее,чем гайдамаки Шевченко,которые вдобавок резали,как Гонта,своих детей только за то,что они,как и я,происходили от матери-польки»

8.Які традиції родини письменника зберігаються в Полтаві?

Традиції королєнківської родини-доброчинні ялинки та святкування Різдва Христового – у кінці 80-х років 20-го століття відновив Полтавський музей письменника.Новорічні ранки «На гостини до дідуся Королєнка» організовують передусім для дітей-сиріт.Сценарій дійства традиційний: літературна вікторина «Чи знаєте ви творчість Королєнка?»,декламування віршів,виконання пісень,екскурсія музеєм,знайомство з цінними експонатами-саморобними іграшками,які власноруч створювали всі члени сім'ї,гоуючись до Різдва. Юні гості дізнаються,що ялинкові прикраси-клоуни,танцівниці і танцюристи,торбинки для подарунків з ангелами,картонні глечики,прикрашені мереживом,плетені кошики – збереглися до наших днів.Жоден хлопчик чи дівчинка не виходили з королєнківської оселі без подарунку,заготовленого заздалегідь.Це були книги,іграшки,солодощі.Ритуал вручення подарунків був незвичайним.Гості які перебували в дитячій кімнаті,закидали вудочку в кабінет письменника,а він чіпляв на неї подарунок.На Різдво до письменника і молодий Іван Козловський,колядував,бажав здоров'я та всіляких гараздів.

До 160-річчя з дня народження В.Короленка.

Великий російський письменник В.Г. Короленко прожив в нашому місті 5 років: з 1866 по 1871-й. Тут він із срібною медаллю закінчив реальну гімназію, після чого виїхав до Петербурга. Після тих часів в Рівному збереглося небагато: приміщення реальної гімназії (тепер Краєзнавчий музей), колишня тюрма (Сіті-центр), могили батька письменника і його молодшої сестри на кладовищі Грабник...

Рівнянам потрібно пам'ятати, що шлях всесвітньовідомого гнітю починався у нашому місті. Запропоновані матеріали допоможуть у благородній справі збереження пам'яті.

Афоризми Короленка.(1)

1. Жизнь вообще, в самых мелких и крупных явлениях кажется мне проявлением общего великого закона, главные черты которого – добро и счастье. А если нет счастья? Что ж, нет своего – есть чужое, а всё-таки общий закон жизни есть стремление к счастью.
2. Общий закон человеческой жизни: как можно большее стремление к счастью и всё более широкое его осуществление.
3. Человек создан для счастья, как птица для полёта, только счастье не всегда создано для него.
4. Люди не ангелы, сотканные из одного света, но и не скоты, которых следует гнать в стойло.
5. Необходима справедливость! Когда она, накопляясь понемногу, маленькими искорками, оразует большой огонь, он сожжёт всю ложь и грязь земли, только тогда жизнь изменит свои тяжёлые печальные формы.

Упрямо, не щадя себя, никого и ничего не щадя, вносите в жизнь справедливость – вот я как думаю.

Пропонуємо використати афоризми В.Короленка для творів-роздумів – усних та письмових, в якості епіграфів, матеріалів для співставлення. Афоризми наведені мовою оригіналу.

- 6.Естественное решение самых сложных общественных вопросов есть решение справедливое, а то, что несправедливо, не может быть решением.
- 7.Насилие питается покорностью, как огонь смолой.
- 8.Есть вещи, о которых лучше не говорить вовсе, чем говорить плохо или бормотать невнятные словеса.
- 9.Слово-это не игрушечный шар, летящий по ветру. Это орудие работы:он должен подымать за собой известную тяжесть . И только по тому, сколько он захватывает и подымает за собой чужого настроения, мы оцениваем его значение и силу.
- 10.Слово – великое орудие жизни.
- 11.Слово дано человеку не для самоудовлетворения, а для воплощения и передачи той мысли, того чувства, той истины и вдохновения, которым он обладает, другим людям.
- 12.Веровать в Бога – нетрудно.В него веровали и инквизиторы, и Бирон, и Аракчеев. Нет, вы в человека уверуйте!
- 13.Я думаю, что нет силы без материи нет духа без плоти, нет веры без дел. Не среда освобождает, это верно. Но живой и верующий... человек только тем и проявляет свою веру, что воздействует на среду.
- 14.Тот, кого любишь, никогда не может мешать.
- 15.Любите жизнь, и она будет любить вас, любите людей, и они ответят вам тем же... Доверие рождает доверие. И любовь рождает любовь... Будьте всегда справедливы к другим и не требуйте от людей невозможного.
- 16.Пусть мысли ваши сохраняют ясность, дабы направлять стопы наши по пути правды, а удары рук – на защиту, а не на утешение.

Збирала людина картини... (виховний захід до дня народження П.М. Третякова)

Обладнання: портрет П. М. Третякова, репродукції полотен К. Брюллова, О.Кіпренського, інших живописців і з колекції Третяковської Галереї; Запис музичних фрагментів із творів П.Чайковського, А. та М. Рубінштейнів, фото Третяковської Галереї у Москві)

Для нашого з вами спілкування, мої співрозмовники і співрозмовниці, я вибрала два епіграфа. Один-музичний. До нього потрапили кілька фраз з музики братів Рубінштейнів, Миколи і Антона, і Чайковського. Звісно, сучасниками героя нашої розповіді були і інші композитори і виконавці, наприклад, його зятем був видатний піаніст Олександр Зилоті, натомість з цими він дружив.

(Звучить музика)

Другий епіграф я вибрала із віршів чудового поета, не знайомого із героєм моєї розповіді, рядки якого як найкраще висвітлюють подвижницьку діяльність Павла Михайловича Третякова.

Любите живопись, поэты!

Лишь ей, единственной, дано

Души изменчивой приметы

Переносить на полотно.

Ты помнишь, как из тьмы былого,

Едва закутана в атлас,

С портрета Рокотова снова

Смотрела Струйская на нас?

Её глаза – как два тумана,

Полуулыбка, полуплач,

Её глаза – как два обмана,

Покрытых мглою неудач.

Соединенье двух загадок,

Полувосторг, полуиспуг,

Бездумной нежности припадок,

Предвосхищение смертных мук.

Когда ж потёмки наступают

И приближается гроза,

Со дна души моей мерцают

Её прекрасные глаза.

Н. Заболоцкий

(Під час читання – на екрані портрет Струйської роботи Рокотова)

Дозволю собі нагадати, що пошук в Гуглі – не синонім наукових вишукувань. Тому багато наплутано у відомостях про людину, що безкористно створила і подарувала рідному місту одну із найкращих світових колекцій живопису. Але нам не потрібно виправляти інтернет, ми просто відправимося на екскурсію до Третьяковської Галереї, в Москву.

Можливо, це шалена думка – розповісти про людей, яких уже і ваші батьки не знають. Що вже про вас говорити? Це не моє верхоглядство, спроба перевершити вас, задавити ерудицією, про щось, погоджусь, ви знаєте і більше за мене. І знання ваші прагматичні, такі, які можна десь застосувати. Але фундамент цих моїх і ваших знань один – люди, про яких я хочу розповісти. Запрошую вас до подорожі. Спочатку – віртуальної – у 19 століття. Потім – гіпотетичної, але цілком можливої – у 21-ше.

І співрозмовниками, що зустрінуться на цьому шляху, можуть стати письменники, композитори, музиканти, художники, що об'єднані особистістю далекої від мистецтва людини, що торгувала на ринках Москви, Костроми, маленьких містечок Росії.

Павло Михайлович Третьяков... Сучасники говорили, що був він похмурий і неговіркий (рідні звали «непосмішка»), Жадібний, часом , навіть, скупий (торгувався завзято і, зазвичай, добивався свого), аскет, (не п'є, не любить ходити в гості, дозволяє собі лише одну сигару в день, меню не урізноманітнює: з року в рік – «щи да каша» на обід), консервативний у звичках, (все життя проходив у сюртуці одного крою), дуже пунктуальний (з ранньої юності і до смерті кожна хвилинка була розписана, близькі зв'язали за ним годинник), наполегливий, часом, навіть фанатичний у досягненні мети.

Екран: портрет Третьякова роботи І.Репіна та І. Крамського.

Мабуть, на перший погляд, риси і не дуже привабливі. Мабуть, навряд чи комусь би захотілося б зблизитися з таким педантом і «сухарем». Так чому ж хіба не вся художня, літературна, музична Росія знала, любила, високо цінувала П. М. Третьякова, людину такої дивної вдачі? Я пропоную скласти його психологічний портрет не за зовнішнім виглядом, не за примхами і манерами, а за тим головним, що було у нього – наполегливості у досягненні мети.

Мета – ось ключ до розгадки цієї замкнутої людини. Створити першу, загальнодоступну національну картинну галерею, показати світові російську школу живопису, сприяти її розвитку – саме ця мета, так рано ним усвідомлена і поставлена перед собою, визначила його життєвий устрій і характер, викликала захоплене відношення до нього сучасників і нащадків.

Не злий, не похмурай, а завжди занурений у себе. Думки про необхідність виконати задумане і одночасно про великі складності вибраного шляху, постійно хвилюють його.

Не скнара він, не скупар. Скільки було в Росії людей незрівнянно більш багатих, проте не захотіли і подумати про подібне, не захотіли відмовитися від земних благ-розваг і роскоші. Якщо і збирали колекції, то лише задля власного задоволення. Він перший вирішив збирати для людей. Він витрачав свій відносно невеликий капітал на велику справу, тому і зобов'язаний був дбайливо витрачати кожен рубль. Ніякої роскоші, та що там роскоші, просто нічого зайвого для себе, в їжі, в одязі – в усьому. Ні однієї дарма витраченої хвилини – лише б встигнути, лише б завершити почате. Цей вимушений аскетизм і педантизм народжений глибокою внутрішньою шляхетністю і вимогливістю до самого себе.

Бескорисливість як моральний кодекс. І одночасно думка, яку приписують Заратустрі: якщо я не за себе, то хто за мене, але, якщо я тільки за себе – навіщо я?

Не буду втомлювати вас детальною біографією купця Третьякова, який в травні 1856 року придбав першу у своєму житті картину. Можливо, тоді він і не усвідомлював всю глибину порухів своєї душі.

Проте мине менше п'яти років і він складе заповіт, в якому напише:

«Я бажав би залишити національну галерею... Для мене, істинно і щиро люблячого живопис, не може бути кращого бажання, як започаткувати громадське, всім доступне сховище витончених мистецтв, що принесе багатьом користь, всім задоволення»

З цієї дивної заяви до самої смерті майже сорок років життя Третьяков віддав святій справі збирання кращих творів російських майстрів. Це був подвиг.

Візьму на себе роль екскурсовода і проведу вас анфіладою залів подарунка Третьякова Москві – галереї, яка носить зараз домашнє ім'я – Третьяковка. Я оберу із кількох тисяч картин-декілька – близьких душі.

1. Портрет Жуковського роботи К. Брюллова

Цього портрета немає у Третьяковці. І це справедливо. Він – раритет музею Шевченко в Україні. Ми ж демонструємо його з кількох причин – згадуючи поета Шевченко в його двохсотрічний ювілей і одночасно згадуючи не тільки шляхетність моделі – поета Жуковського, але і миттєвий (без умовлянь!) шляхетний порив автора портрета, згодом героя російськомовної повісті Шевченка, Великого Карла, К.П. Брюллова.

2. Портрет К. Брюллова, вірніше, автопортрет 1848 року.

Художник на порозі п'ятидесятиріччя. Він щойно пореніс тяжку хворобу. Але не тільки недуга відняла у нього фарби обличчя і блиск очей. Втома, постійна, незалишаюча ні на мить. Вона залягла в тривожних складках крупного чистого чола, причаїлася у попелястих, колись блискучих золотавих кучерях. Втома у роздутих венах тонкої руки, що наче батіг звисає з підлокотника крісла. Втома в самому колориті полотна, в поєднанні чорних, червоних, вісково-білих тонів. Але майстерність Брюллова досягла досконалості, його пензель віртуозний: весь цей дивовижний портрет написаний лише за які-небудь дві-три години. Перед нами шедевр. Але чому ж очі художника такі безрадостні, чому в них немає світла, задоволення творця? Чому вони так стривожені? Можливо, тому, що Брюллов вперше за життя саме в ці дві години, саме в цю мить так гостро відчув біг часу, так оголено оцінив свої втрати, так чуйно зрозумів сутність безповоротно упущених років. Можливо, в ці короткі години перед художником промайнуло все його життя? Багато не здійснилося.

Я уявляю розкішну петербургську майстерню художника. В ній удаваний спокій, тому що самотній Брюллов в цьому величезному місті, нещасна людина, перед якою схиляв коліна сам Пушкін! Але ми, сьогоднішні, знаємо, що Брюллов не самотній. Зусиллями Третьякова, який зібрав і подарував країні полотна Брюллова, ми можемо милуватися його шедеврами.

Екран: кілька репродукцій полотен Брюллова.

Ще раз звернемося до великого ювіляра 2014 року і здивуємося, як все переплілося. Доля Шевченко вирішувалася в будинку різноманітно обдарованого О.М. Оленіна, археолога, художника, письменника-елініста, донька якого, Анна

Андро, похована під стінами Корецького монастиря. А в Третьяковці зупинимося у іншого портрета.

3. Портрет О.С Пушкіна роботи О.Кіпренського.

Звісно, у могили Анни Андро можна прочитати знамените «Я вас любил», а можна зупинитися подумки у портрета автора віршів, Пушкіна, і згадати історію, що звязала Пушкіна і Кіпренського, що відбилася у відомому вірші «Художнику» («Любимец моды легкокрылой...»). Але, віддаючи данину вирішенню долі Шевченко, повернемося до салону Оленіних і прочитаємо вірші К. Батюшкова, який відвідав гостинний дім.

Поэт, лентяй, счастливец

И тонкий философ.

Мечтает там Крылов

Под тению берёзы

О басенных зверях

И рвёт парнасски розы

В приютинских лесах.

И Гнедич там мечтает

О греческих богах.

Меж тем как замечает

Кипренский лица их

И кистию чудесной

С беспечностью прелестной

В один прекрасный миг

Он пишет их портрет.

Так важко зупинитися, адже наша розповідь може бути нескінченною.

Між тим, нагадаю, що кожен із вас отримав завдання: до картки-репродукції картин Третьяковської галереї (із колекції сім'ї вашої вчительки) добрати розповідь про живописця і його роботу.

Чи всі справились із завданням? Чого було більше-труднощів чи інтереса? Чи обмінювалися ви один із одним інформацією? Хто ці художники і чим вони знамениті? Тільки назвемо їх і тим самим побачимо бездонність третьяковської колекції. Пропоную всі ваші роботи оформити, назвати зібране, наприклад, «Запрошення до Третьяковської Галереї» і додати анотацію «Колективний інтелектуальний подарунок школі від учнів (класа, рік)». Тим самим ми продовжимо бескорисний дар П.М.Третьякова.

Ви підете зі школи, а я, залишившись із новими учнями, буду показувати їм ваш дар і потай думати, що мені пощастило. Іноді, коли накриває рутинна, перевірки зошитів, щоденників, записів у журналах, дзвінків батькам, бесідами із тими, хто провинився, на межі відчаю думаєш – що за професію обрала. І раптом розумієш – а у кого ще кожного дня у співрозмовниках Пушкін, Шекспір...?

От і сьогодні мене оточують співрозмовники, до яких – живих і тих, хто перебуває в інших світах можна звернутись: «Дорогі мої співрозмовники...»

Роблячи це, я помічаю, що не можу бути критичною по відношенню до них, сповідуючи думку Б.Ахмадуліної:

Да будем мы к своим друзьям пристрастны!

Да будем думать, что они прекрасны...

Я бажаю усім вам і собі відвідати Лаврушинський провулок у Москві, відчинити двері одного із найвидатніших музеїв світу – Третьяковської Галереї – схилитися перед пам'яттю Павла Михайловича Третьякова і замислитися, як зробив це Л. Мартинов у вірші «Слід»

А ты?
Входя в дома любые -
И в серые,
И в голубые,
Всходя на лестницы крутые,
В квартиры, светом залитые,
Прислушиваясь к звону клавиш
И на вопрос даря ответ,
Скажи:
Какой ты след оставишь?
След,
Чтобы вытерли паркет
И посмотрели косо вслед,
Или
Незримый прочный след
В чужой душе на много лет?

Зараз це може викликати подив, але ніхто з сучасників Шекспіра не взяв на себе труд написати біографію великого поета та драматурга життєписи склалися для аристократів, святителів та великомучеників. Тільки у 18 столітті прийшло розуміння великої цінності кожного шекспірівського слова. Але тоді ж і виявилось, що про людину, творами якої захоплювся весь світ, не зберіглося майже нічого: ні рукописів, ні документів. Пошуки почалися надто пізно, коли пішли з життя останні свідки, яким пощастило застати генія на землі. Збирали по крихтах: записи про хрещення (купчи), театральні афіши, рахунки. Пошуки по архівах, бібліотеках, музеях, церквах продовжуються і посьогодні.

Пропонуємо заключний урок по вивченню творчості Шекспіра, який може бути проведений у формі усного журналу, круглого столу, вікторини тощо.

Відштовхнемося від думки нобеліата ірландського походження Джеймса Джойса: «...З усіх великих людей він найзагадковіший. Єдине, що ми знаємо про нього, це те, що він жив і страждав».

1. Що відомо шекспірознавцям про поета сьогодні?

Відомо значно більше, ніж на початку вивчення. З усього, що про нього написано, можна скласти бібліотеку з 25 тис. томів. Серед них знайдуться і ґрунтовні біографії із використанням документів. Більше мільона людей «харчуються» шекспірівською творчістю. І це не тільки видавці, літературознавці, історики, письменники, діячі кіно й театру. Це нагадує реванш, хоча і запізнений.

2. Що превалує в думках про Шекспіра сьогодні?

Найсумлінніші дослідники, не поспіхом, повільно, розставляють відомості по місцях. Але не голос, а крик заперечення не в приклад кропіткому поповненню загальноприйнятих цінностей. На жаль, думка галасливих ревізіоністів завжди привертає увагу.

3. Що можна протиставити думкам невігласів?

Наведу для прикладу історію спростування теорії вирогідності Ейнштейна. Всі спроби зробити це – марні. Але тут ми маємо справу з формулою, яка перевірена і на Землі, і в космосі. А що робити з літературою, історією, почеркознавством і т.п.? Тут

деякі «знавці», щоб утвердитися в науці легко перекреслюють хронологію, факти археології бездоказово спростовуються.

4. Що намагаються спростувати «антишекспіріанці»?

Ні, вони, спираючись на документи, посилення на авторитети, деякі тлумачення темних сторінок, не відмовляють поетові ні в появі на світ, ні в смерті, ні в народженні і смерті дітей. Шекспір влаштовує їх як син і помічник свого батька – рукавичника, (кожевенника), співвласника й актора театру «Глобус». Не визнають за ним головного – права на авторство, на безсмертя в кінці кінців. Між тим нікому з сучасників навіть не прийшла в голову абсурдна думка, що все, написане Шекспіром, могло бути створене кимось іншим.

5. Хто ж ці «інші», так би мовити, «претенденти на трон»?

Перша – королева Єлизавета I. Вона знала давньоєврейську, грецьку, латину, любила історію, розбиралася в юриспруденції. Але чи пристало королівській величності писати для лицедіїв? І зовсім несумісно з її монаршою гідністю домовитися з кимось з сучасних поетів.

Абсолютно фантастично виглядають кандидатури на кшталт «монахині» Енн Уетлі або Енн Шекспір, дружини поета. Насправді, обидві Анни – одна особа. Енн Уетлі з'явилась завдячуючи помилці писаря, що складав документ по справі якогось Уільяма Уетлі.

Перерахуємо і інших претендентів, яким приписують шекспірівські твори тільки тому, що вони (претенденти) знатного походження.

Це Френсіс Бекон, найосвіченіша людина свого часу; Уільям Херберт, граф Пембрук; Ружер Маннерс, Крістофер Марло...

Скажемо, що деякі з них (ми всіх не назвали) дійсно цікавилися поезією, опікувалися поетами і Шекспіром серед них, але немає жодних відомостей про причетність когось із них до його творчості.

Є тільки опосередковані факти про те, що вони отримали хорошу освіту, знали багато про інтриги при дворі, багато подорожували Європою, знали мови, любили літературу і театр.

Але чому б їм ховатись за спину якогось актора?

6. Що стало (камнем преткновения)?

Син рукавичника і актор «Глобуса» не отримав належної освіти, не знав мов, не подорожував іншими країнами. Але чи є це приводом для того, відмовити у геніальності.

Звернемося до письменника Ендерсона М. Бетена, члена американської шекспірівської асоціації, автора «Шекспірівської енциклопедії». В ній 1500 сторінок, 100000 статей й 1500000 слів. Майже вдвічі більше, ніж в англійській Біблії (744746). Крім повного списку слів, використаних Шекспіром, наведені ще й дані, де - в якій п'єсі, акті, сцені, вірші - знаходиться кожне слово. Підраховано, наприклад, що слово «любов» зустрічається 2259 разів, а «ненависть» - тільки 229.

Не знаю, який висновок тут можна зробити, але різниця в цифрах говорить сама за себе.

Наше спілкування не може бути бескінечним, ми тільки намітили теми для подальших пошуків.

Завершу роздуми про Шекспіра думкою, що він був благородною людиною. Зберігся спогад про придвору виставу, де Шекспір грав короля. Єлизавета кинула йому під ноги рукавичку. Шекспір миттєво зреагував, не виходячи з образу:

-Підніми рукавицю сестри нашої, звернувся він до актора, що грав придворного.

Справжній король!

Єлизавета сміялась.

На могилі Шекспіра є напис, який приписує самому поету. У перекладі російською О.Величанського читаємо:

Друг, ради Господа, не рой

Останков, взятых сей землѣй;

Нетронувший блажен в веках

И проклят, тронувший мой прах.

Кістки генія залишилися незайманими, чого не скажеш про його спадок, який він подарував світові.

Кому б не намагалися приписати безсмертну славу, Шекспір був і навіки залишиться Шекспіром.

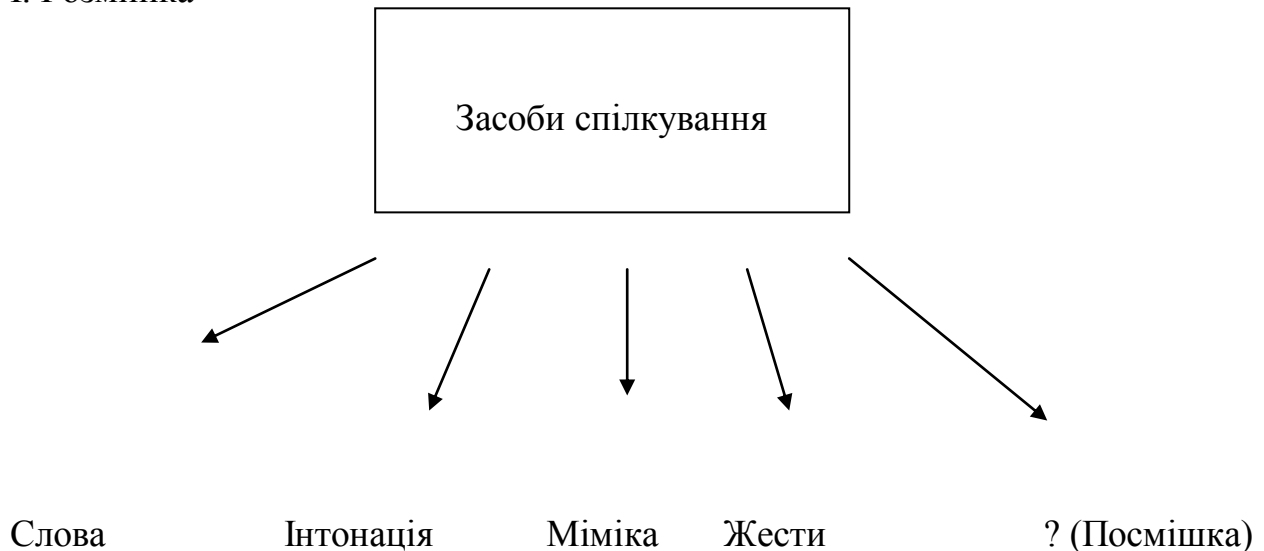
Хто тільки не намагався поставити під сумнів авторство, або зовсім спростувати Шекспіра: Марк Твен, Чарлі Чаплін, Фрейд. Недорозичливо висловлювався про нього Лев Толстой. Але я пропоную розділити думку Гейне: «Спочатку Господь Бог, потім Шекспір».

Тема: Правила мовного етикету

Мета: обґрунтувати можливості дотримання правил мовного етикету; розвивати навички використання у різних ситуаціях доречні словесні форми; формувати вміння оцінювати спілкування своє та інших спираючись на норми етикету.

Ланцюжок навчальних ситуацій

I. Розминка

II. Актуалізація.

1. Слово вчителя.

Особливо цінною у спілкуванні є посмішка. Подивіться, майже все у людини створено для самої себе: ноги – ходити, рот – їсти, очі – дивитися, все потрібно самому окрім посмішки. Посмішка призначена іншим людям, щоб їм було добре з вами, радісно, легко. Це жахливо, коли тобі ніхто не посміхається, і ти нікому не посміхаєшся.

Посміхніться один одному. Посміхніться мені. Як стало вам на душі?

А ось Віталію Григор'єву чомусь не радісно. Давайте йому допоможемо. Послухайте уважно вірш і подумайте як можна допомогти хлопцю.

2. Читання вірша С. Міхалкова «Лапуся»

Я не знаю, как мне быть –
Начал старшим я грубить.

Скажет папа:

- Дверь открой!

Притвори ее, герой! –

Я ему в ответ сердито

Отвечаю:

- Сам закрой!

- За обідом скажет мама:
- Хлею, лапуса, передай!
- Я в ответ шепчу упрямо:
- Не могу. Сама подай!
- Очень баб ушку люблю,
Все равно я ей грублю.
Очень деда обожаю,
Но и деду возражаю...
Я не знаю, как мне быть –
Начал старшим я грубить,
А они ко мне:
- Голубчик,
- Ешь скорее, стынет супчик!
- А они ко мне:
- - Внучок, -
- Ляг, лапуса, на бочок!
- Я такое обращенье
- Ненавиджу, не терплю,
- Я киплю от возмущенья
- И потому грублю.

3. Бесіда за прочитаним.

4. Чому Віталіку не радісно? Чого він грубіянить. Нам потрібно вирішити цю проблему.

(Хлопчик не знає слів ввічливості, «чарівні» слова – перлини мовного етикету).
Ось про ці слова ми і будемо сьогодні говорити.

III. Побудова знань

1. «Аукціон»

На наш аукціон виставляється перший лот «Вітання». Чарівні слова – це і є наші гроші. Той, хто називає останнім словесну формулу вітання отримує титул і паперовий орден «Найчемніший»

- Шановна публіко! Перший лот – «Вітання» Ваші пропозиції...
- Другий лот – «Подяка»
- Третій – «Згода»
- Четвертий – «Відмова»
- Який лот було найважче «викупити»? Чому?
- Які слова ви б підказали Віталію, щоб допомогти йому в спілкуванні.

2. Робота в групах

1 група – підбирає синоніми до слова ввічливості.

2 група – антоніми до слова ввічливий.

3 група – складає з поданих слів словосполучення.

3. Робота зі словником

А як ви розумієте значення слова «ввічливий».

Первісний значення – це той, хто дивиться саме у вічі. А очі – дзеркало душі. Тому спілкуючись співрозмовники дивляться у вічі один одному. Відвертають очі лише ті, хто говорить неправду або намагається щось скрити. З часом прикметник «увічливий» переосмислився і набув переносного значення : «той, хто дотримується правил пристойності, виявляє уважність, люб'язність».

4. Робота з прислів'ями. Робота в групах. На основі прислів'їв скласти 5 правил спілкування.

а) для тих, хто говорить;

б) для тих, до кого звертаються

Що маєш казати, то наперед обміркуй.

Дав слово – виконай його.

Слухай тисячу разів, а говори один раз.

Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.

Мовчить, як пень.

За словом в кишеню не полізе.

Красно говорить, а слухати нічого.

Язиком сяк і так, а ділом ніяк.

Базіка – мовний каліка.

Всякому слову свій час.

Краще мовчати, ніж брехати.

Треба знати, що і де казати.

Гостре словечко – коле сердечко.

Говорить п'яте через десяте.

Менше говори - більше почуєш.

Мовчанка гнів гасить.

IV. Консолідація.

1. Анкетування.

Оціни свою ввічливість.

1. Чи здороваєшся ти з сусідами в будинку?

2. Чи дякуєш ти мамі за обід?

3. Чи вибачаєшся ти, якщо запізнився на урок?

4. Чи вибачаєшся ти перед малюком, якого випадково штовхнув?

5. Тато, дідусь, мама допомогли тобі розв'язати складну задачу. Чи подякуєш ти?
6. Чи вітаєш ти маму, бабусю зі святом 8 березня?
7. Коли ти лягаєш спати чи говориш ти «Добраніч» своїм рідним?
8. Ти говориш спокійно, не підвищуєш голос навіть коли сперечаєшся. Оцінюємо балами. Так – 2 бали. Інколи – 1 бал. Ні – 0 балів. Підрахуйте бали. Підніміть руку в кого вийшло 12 балів. Молодці! У кого менше 12 балів? Ви не завжди ввічливі, будьте обережні.

2. Проблемне питання.

3. Як ви розумієте вислів: «Скажіть мені добре слово і я його примножу»

4. «Мікрофон»

- Використовуючи знання, отримані на уроці відтепер я буду...

V. Домашнє завдання.

Написати листівку-привітання мамі, бабусі, вчителю, використовуючи знання, отримані на уроці

Тема: Що таке милосердя?

Мета уроку. Навчити учнів пояснювати поняття «милосердя», «альтруїзм», «егоїзм»; наводити приклади милосердя у вчинках, висловлювати власне розуміння милосердя та співчуття, характеризувати прояви егоїзму у власній поведінці та поведінці інших; формувати навички проявів альтруїзму; розвивати потреби гуманістичної спрямованості; виховувати гуманізм.

Обладнання. Засоби мультимедіа, вислови про милосердя, ілюстрації до теми.

Проблемні питання (запис на дошці):

- Що таке милосердя?
- Кого називають альтруїстом, а кого — егоїстом?
- Як співчувати і проявляти милосердя словом і ділом?

Хід уроку.

I. Актуалізація опорних знань.

Створення емоційно – позитивної атмосфери уроку.

1. Вступне слово вчителя.

Людина починається з добра.

Сказав мудрець:

Живи, добро звершай!

Та нагород за це не вимагай!

Лише в добро та в вищу правду віра,

Людину відрізня від мавпи й звіра.

Хай оживає істина стара:

Людина починається з добра.

Так, саме з добра. З добра до інших людей і до всього оточуючого. Адже сказано: «Люби ближнього свого, як самого себе».

2. Діалогічне спілкування.

Давайте повернемося один до одного, посміхнемося, скажемо одне одному добрі і гарні слова.

Чи стало вам краще? Чи відчули ви себе щасливішими? А як ви думаєте, чому?

♦ Висновок. Людям краще тоді, коли хтось по-доброму до них ставиться.

Можливо, хтось розповість нам про те, як змінився його настрій після добрих слів, посмішки.

♦ Розповідь одного – двох учнів.

А зараз прослухайте пісню «Если добрый ты» і скажіть, який же настрій у доброї людини, що вона відчуває?

♦ Прослуховування пісні.

♦ Відповіді учнів.

♦ Висновок. У доброї людини гарний настрій, їй завжди легко. Добра людина радісна, весела, їй хочеться поділитися радістю зі всіма. Вона чує, як високо в небі дзвенять струни сонячних променів, тобто помічає красу оточуючого світу.

3. Гра «Правда – неправда»

Ми вже з вами говорили про добро і зло і визначилися, який зміст вкладаємо у ці поняття.

Проведемо гру «Правда – неправда» і пригадаємо, що називаємо добром, а що — злом.

Я читаю речення, яке може містити як правильне, так і помилкове твердження. Якщо воно правильне, ви піднімаєте аркуші зі знаком «+», якщо помилкове, то — зі знаком «—».

1. Усе гарне в житті людей, що відповідає їхнім інтересам, бажанням і мріям, — це добро. (+)
2. Зло сприяє зближенню людей, їх вільному розвитку, щастю. (—)
3. Добро спричиняє відчуження людей одне від одного та їхню загибель. (—)
4. Усе негативне, що руйнує життя і добробут людей, — це зло. (+)
5. Доброю вважають ту людину, яка свідомо вибираючи між добром і злом, здатна поступитися власними інтересами і бажаннями заради інших. (+)
6. Добро в усі часи пов'язувалося з любов'ю, милосердям, підлістю і слабодухістю. (—)

Яка ж неправда в останньому реченні?

То ж із чим в усі часи пов'язувалося добро?

- ♦ Відповіді учнів: з любов'ю, милосердям.

II. Представлення теми уроку й очікуваних навчальних результатів, постановка проблемних запитань.

Ми не випадково розпочали наш урок із розмови про добро, бо сьогодні ми будемо говорити про милосердя, яке завжди ототожнювалося з добром.

Милосердя і доброта — як два крила, на яких тримається людство. Що таке милосердя; як же могло так трапитися, що воно втратило сьогодні свою цінність, а його зміст звівся лише до милостині; чому ми часто глухі до чужого горя; кого називають егоїстом, а кого — альтруїстом; як проявляти милосердя словом і ділом — на всі ці запитання ми спробуємо знайти сьогодні відповідь, а також створимо калейдоскоп мудрих думок про милосердя.

III. Робота над темою уроку.

1. Гра «Намалюй і розкажи»

На основі тих знань та уявлень, які ви маєте, спробуйте зобразити милосердя за допомогою характерного для нього символу.

- ♦ Демонстрація найбільш змістовних малюнків

2. Цікаво знати.

З давніх-давен милосердя — найвищу серед християнських чеснот — зображали символічно у вигляді жінки з дитиною на руках. У Ватикані в Соборі Святого Петра міститься кілька таких скульптур.¹

3. Робота над текстом.

Символом доброти і милосердя є також Святий Миколай. Послухайте розповідь про цього Святого і спробуйте на основі почутого дати визначення милосердя та випишіть у зошити основні прояви милосердя

Св. Миколая.

Нічого не бракувало малому Миколі — ні одежі, ні смачної їжі. Та він був сирота. Мама вмерла рано, за нею — і тато. Хлопчик ріс під опікою чужих людей. Він часто виходив на вулицю погратися з дітьми. Це були діти небагатих батьків. Жили вони в глиняних хатах, спали покотом на долівці, часто спати вкладалися без вечері. Микола їх жалів, але не знав, як допомогти.

Був у Миколи старий учитель. Одного разу вони читали святе Письмо: «Коли ти робиш добро, то нехай твоя правиця не знає, що робить лівиця...»

— Як це розуміти? — запитав замислений Микола.

— Коли ти робиш добро іншому, то не треба про це голосно всім оповідати.

Краще не хвалитися своїми добрими вчинками.

Стояла глибока осінь. Микола знав, що багато дітей у їхній околиці живуть бідно, у голоді та холоді. От родина старого Олександра. Мати хвора, в Петруся немає взуття, а мала Софійка вранці збирала на дорозі ломаччя, щоб було чим затопити в печі.

Увечері Миколка тихо, щоб слуги не бачили, подався до комори. Набрав у торбинку борошна, налив у пляшечку олії, набрав повні кишені яблук. У своїй скриньці відшукав пару нових шкарпеток, новенькі постелики. Все це склав у велику торбину і сховав під своїм ліжком.

Коли в домі всі поснули, Миколка тихенько, як мишка, вислизнув із ліжка. Пробрався до порога Олександрової хатини, поклав там торбину і чкурнув додому.

Вранці старий Олександр не міг натішитися щедрими подарунками. Але хто це міг зробити, і кому подякувати? З того часу Миколка часто робив такі дарунки бідним сусідам. Люди молили Бога за невідомого, який допомагає їм. Та ніхто не здогадувався, що то був Микола. Миколині слуги стали помічати, як зникають харчі, одяг, паливо з комор. Стали пильнувати. Одного разу, коли Миколка тільки-но склав торбинку і вийшов зі свого подвір'я, його наздогнав старший слуга. Думав, що то злодій. Тоді і стало відомо всім, хто піклується про бідних.

Минули роки. Микола виріс, став священиком. Усе своє добро роздав бідним людям і служив їм, як тільки міг. За це Господь дав йому сили творити добро ще більше. Микола лікував бідних недужих, піклувався про дітей. всі його знали і

любили, називали милосердним. Коли ж Микола помер, його причислили до святих.

Отже, на основі почутого, яке визначення милосердя ви можете дати?

У чому виявлялось милосердя Святого Миколая? (У його вчинках).

Які милосердні вчинки здійснював Микола? (допомагав знедоленим, наділяв бідних щедрими дарунками, роздавав нужденним харчі, одяг, паливо; лікував бідних недужих, піклувався про дітей, допомагав подолати горе).

♦ Висновок. Отже, на основі цієї розповіді, ми можемо сказати, що «Милосердя — найвірніший знак справжньої великої людини» (В. Шекспір)?²

4. Робота з підручником Данилевської і Пометун.

Відкрийте підручник на с. 144, прочитайте перший абзац і скажіть, чи правильно ми сформулювали поняття «милосердя»

та визначили милосердні вчинки.

♦ Висновок. Отже, милосердя — це діяльне добро, тобто таке, яке виявляється у наших вчинках; воно є втіленням високої любові до ближніх.³

5. Гра «Склади серце милосердної людини»

Одним із символів милосердя ви зобразили серце. Яким же воно повинно бути у милосердної людини? Давайте зараз це з'ясуємо.⁴

Із маленьких сердечок — назв чеснот людини, складіть серце милосердної людини. Які сердечка ви візьмете? Чому?

сердечність

скупість

егоїзм

зздрість

байдужість

людяність

співчуття

злість

співпереживання

доброзичливість

ззнайство

6. Робота з підручником Мовчун та Хоружої.

Як ви вважаєте, милосердя пов'язане із вдячністю? (Ні).

Як підтвердження цього є притча про милосердя та вдячність (с. 139).

Як ви зрозуміли зміст притчі?

Чи треба очікувати винагороду за милосердний вчинок?

То ж чи буде слушною думка німецького педагога Х. Келлера: «Справжнє милосердя — це бажання приносити користь

іншим людям, не думаючи про винагороду»?

Милосердного, доброго ставлення потребують до себе не тільки люди, а й увесь оточуючий світ, бо «Милосердя — це сила, здатна захистити беззахисне» (Г. Честертон). Підтвердженням думки цього англійського письменника є наступний вірш.

♦ Учень читає вірш.

Маленьким хлопчиком додому

У полі йшов я в шумі трав,

І у гніздечку кам'яному

Сорокопудика піймав.

Тримав я міцно пташеня те,

Й на мене зорили з руки

Його маленькі оченята,

Немов чорненькі ягідки.

Над ним сіяла синь квітчаста,

І птиць лунав щасливий спів...

Невже навіки волі щастя

Він у долоні загубив?

І стиснув серце жаль великий,

І пальці я розкрив: — Ану! —

І він пурхнув з щасливим криком

В залиту сонцем вишину.

Ми з вами з'ясували, що таке милосердя і переходимо до нашого другого проблемного питання: кого називають альтруїстом, а кого — егоїстом?

7. Робота з підручником Данилевської, Пометун.

У підручнику на с. 116 знайдіть відповідь:

Хто такий альтруїст?⁵

Кого із згадуваних на сьогоднішньому уроці ми можемо назвати альтруїстом і чому? (Святого Миколая; його

безкорисливі вчинки є виявом альтруїзму).

Кого ми називаємо егоїстом?

Чи доводилося вам зустрічати у своєму житті егоїстичних людей?

Певною мірою егоїзм притаманний кожній людині. Він спонукає її до успіху, самоутвердження, до захисту своєї гідності, до самовдосконалення тощо. Але дуже погано, коли егоїзм цілковито оволодіває людиною. Тоді вона стає пихатою, самовпевненою, вимагає від інших постійної уваги тільки до власної персони, нехтує інтересами оточуючих людей заради власних.

8. Робота над ілюстраціями «Порівняйте малюнки»

Перед вами два малюнки. Порівняйте їх, звернувши увагу на центрального персонажа. У чому різниця між ними? На підставі яких ознак ви зробили такий висновок?

- ♦ Відповіді учнів. На першому малюнку персонаж виявляє у своїй поведінці альтруїзм, на другому — егоїзм.

9. Перегляд уривку з мультфільму.

Переглянувши уривок із мультфільму «Поросятко Фунтик», скажіть, кого із героїв можна назвати егоїстом і чому, а кого — альтруїстом?

А хто може сказати, чим закінчилася ця історія?

- ♦ Відповіді учнів. Пані отримала по заслугі, адже егоїзм, зло повинно каратися.

10. Робота з комп'ютером. Дослідження.

А зараз давайте проведемо ще одне дослідження і визначимо, який вчинок є альтруїстичним, а який — егоїстичним.⁶

- ▲ Оленка — учениця шостого класу, віддала сусідці — п'ятикласниці навчальну літературу, якою вона вже не користується.
- ▲ Тарас усіх повчає, завжди наполегливо обстоює власну позицію.
- ▲ У сім'ї грошова скрута, але Тетяна вимагає, щоб мама купила їй нову сукню.
- ▲ Марійка та Софійка запропонували свою допомогу у впорядкуванні шкільної бібліотеки.

IV. Формування практичних умінь і навичок.

Робота над питанням: як співчувати й проявляти милосердя словом і ділом?

Скажіть, як ви розумієте вислів німецького філософа, письменника Вольтера: «Щедрість душі завжди знайде своїх прихильників, але рідше — послідовників»?

- ♦ Відповідь. Не кожна людина здатна віддати частинку своєї душі іншим, тим, хто потребує підтримки, не всі можуть і хочуть відгукнутися на чуже нещастя.

То ж в ході нашої подальшої роботи ми з'ясуємо, чи здатні ви віддати частинку своєї душі іншим, чи знаєте, як співчувати й проявляти милосердя словом і ділом.

1. «Незакінчене речення».

Продовжте речення, визначивши свою поведінку у поданих ситуаціях.

- ▲ Мама прийшла втомлена з роботи, і я...
- ▲ Маленький братик сумує, і я...
- ▲ Квітка у вазоні опустила листочки, і я...

- ▲ Друг захворів, і я...
- ▲ У сестрички не виходить задача, і я...
- ▲ Сліпий хлопчик підійшов до пішохідного переходу, і я...

2. Робота в групах.

- ◆ Завдання групам. Через 1 – 2 хв. кожна група має назвати різні форми вияву милосердя, навівши приклади конкретних справ.

Лікування добротою потребують не тільки хворі й самотні, а й цілком благополучні і здорові люди, в яких душа черства і глуха до чужого горя. Лікування милосердям потрібно тим, хто не бачить і не чує кривди і болю, несправедливості і нещастя. Прослухайте вірш «Квіти для мами» і проаналізуйте поведінку торговця.

- ◆ Учень читає вірш
  - Дядечку, мамка любила червоні
(Миттю зволожились лісочки вій).
  - Дайте, будь-ласка, на 200 купонів,
Нині якраз роковини по ній.
  - Ситий торговець очима владики
Глянув на хлопця, що явно тужив.
  - Вийняв із кошика чахлу гвоздику
І... схаменувшись, назад положив.
  - Шкода, признаюсь, таких мені дуже,
Що залишились малими без мам.
  - Тільки ж грошей на одну в тебе, друже,
А на могилу дві треба, зятям.
  - З ярмарку вибрався, наче з безодні,
Тихе зітхання прорвалось, як плач...
  - Хтів принести тобі квітів сьогодні,
Тільки... Пробач мені, мамо, пробач.

V. Підсумок уроку.

1. Складання асоціативного куща.

Підсумовуючи все сьогодні сказане про милосердя, складемо асоціативний куш зі словом «милосердя». Цей вид роботи вам знайомий. Отже, які асоціації виникають у вас при слові милосердя?⁷ (Доброта, чуйність, співчуття, допомога іншим, любов до ближніх, добра порада, співпереживання, уважність).

2. Гра – діагностика «Лети, лети, пелюстка».

Сьогодні у вас є чудова нагода висловити одне із ваших бажань. Щоб воно збулося, треба відірвати від чарівної квітки пелюстку і промовити такі слова (запам'ятайте їх):

Лети, лети, лепесток,
Через запад на восток,
Через север, через юг.
Обернувшись, сделай круг.
Лишь коснёшься ты земли —
Быть по-моему вели.

- ♦ Кожен учень відриває пелюстку із квітки, виготовленої із кольорового паперу, і висловлює своє бажання. Гра допомагає визначити, у кого з учнів переважає потреба егоїстичної спрямованості, а в кого — альтруїстичної.

3. Заключне слово вчителя.

Давайте візьмемось за руки, відчуємо тепло долонь, добро, яке випромінює кожен із нас, щирість і безпосередність. Нехай тепло ваших сердець передається через руки. А я вам передаю частинку свого серця із заповідями любові і милосердя.

- ♦ Учитель кожному учню вручає паперові сердечка, на зворотному боці яких написані заповіді:

Не зобидь ні старця, ні дитину,
Поділись останнім сухарем,

Тільки раз ми на землі живем:
Сій любов, краса її єдина.
Зло нічого не дає, крім зла,
Вмій прощати, як прощає мати,
На добро добром спіши воздати —
Мудрість завжди доброю була.
Витри піт солоний із чола,
І працєю, забувши про утому,
Бо людина ціниться по тому,
Чи вона зробила, що могла,
Скільки сил у неї вистачало,
Щоб на світі більше щастя стало.

VI. Домашнє завдання.

1. Опрацювати текст «Чи властиве вам милосердя» (Мовчун, Хоружа, с. 146).
2. Пригадайте милосердні, благородні вчинки, які ви зробили у власному житті. Напишіть їх короткий зміст.

Тема. З чого починається дружба

Мета уроку. Уточнити і закріпити уявлення учнів про товариські взаємини, дружбу, взаємодопомогу; спонукати дітей до дружніх стосунків і товаришування; виховувати бажання бути справжнім другом.

Епіграф уроку. Дружба — то найдорожчий скарб. (Прислів'я)

Проблемні питання:

- Кого ми називаємо другом?
- Що означає «вміти дружити» і за що ми цінуємо своїх друзів?

Хід уроку.

- ♦ Звучить звукозапис пісні Шаїнського «Если с другом вышел в путь».

I. Вступне слово вчителя.

- Ми не випадково розпочали наш урок цією піснею, бо сьогодні на уроці піде розмова про найдорожчу цінність людини — дружбу. Недарма народне прислів'я говорить: «Дружба — то найдорожчий скарб».
- Чому так говориться?
- ♦ Робота з епіграфом уроку.

II. Актуалізація опорних знань учнів.

1. Робота в парах. Бесіда за питаннями.

- За що діти і дорослі цінують дружбу і товаришування?
- Як ви вважаєте, друзів «вибирають» чи «знаходять»?
- Чому людині потрібні друзі?
- Що є найважливішим у дружбі?

III. Робота над темою уроку.

1. Мотивація навчальної діяльності.

- Тема нашого уроку дуже актуальна. Сьогодні ми поведемо мову про важливість дружби і вміння дружити, з'ясуємо, які умови необхідні для дружніх стосунків і за що ми цінуємо своїх друзів
- 2. Робота над вирішенням проблемного питання «Кого ми називаємо другом?».
- Знайти відповідь на запитання вам допоможе гра – змагання «Закінчи речення». За 1 хв. вам треба добрати якомога більше дієслів, щоб закінчити речення: Друзі можуть разом ...⁸
- ♦ Прослуховування уривку з пісні «Справжній друг»: «Друг в беде не бросит, лишнего не спросит...». (слова М. Пляцковського, муз. П. Савельєва)
- Чи згодні ви з автором пісні?
- ♦ Відповіді учнів.
- А пам'ятаєте слова ще однієї пісні: «С голубого ручейка починається река, ну а дружба починається ...».

— Із чого ж починається дружба?

♦ Відповідь. Із посмішки.

— Так, за словами автора пісні, з посмішки.

Давайте зараз переглянемо уривок із мультфільму за мотивами відомої вам казки Андерсена «Снігова королева», в якому йдеться про початок дружби Герди і Кая, і дамо відповідь на питання «З чого починається дружба?»

♦ Перегляд уривку із мультфільму.

♦ Відповіді учнів на поставлене запитання:

☺ дружба починається із приятелювання;

☺ із радості від спілкування;

☺ із гарного ставлення одне до одного, взаємної симпатії;

☺ із спільного кола інтересів.

3. Робота з підручником (Данилевська, Пошетун)

— У завданні №5 (с. 70) наведені три фрагменти із шкільних творів про дружбу. Прочитайте їх. Скажіть, яка з думок здається вам найбільш слушною?⁹

— Ви переконалися, що друзями є ті, хто може разом робити найрізноманітніші справи, розважатися, відпочивати. Та найголовніше — друзі довіряють одне одному, діляться своїми думками, таємницями, тобто покладаються одне на одного.

Тож друзів пов'язують не лише спільні справи, інтереси, а й почуття ширості, довіри. Прочитайте на с. 69 підручника визначення слова «довіра».

♦ Робота в зошитах (запис визначення поняття «дружба»).

«Дружба — це близькі стосунки між людьми, основу яких становлять взаємна довіра, прив'язаність, спільність інтересів».

4. Вирішення проблемного питання: «Що означає «вміти дружити» і за що ми цінуємо своїх друзів?».¹⁰

♦ Робота в групах. Гра «Малюємо разом».

— Дружба завжди виникає із взаємної симпатії. Наприклад, у малят така симпатія часто виявляється у бажанні поділитися солодощами. Те, що ви, п'ятикласники, даєте собі раду в ситуації, коли треба розділити яблуко чи тістечко, цілком зрозуміло. А чи вмієте ви ділитися увагою, почуттями? Щоб це перевірити, пограйте в гру «Малюємо разом».

Для цього об'єднайтеся в групи по 5-6 осіб. Розподіліть між собою олівці. За правилами, кожен учасник малює олівцем тільки одного кольору. Оберіть тему малюнка і малюйте разом упродовж 5 хв.

Коли роботу буде виконано, подивіться, чи однаково представлені на малюнку кольори вашої групи. Якщо так — ви умієте ділитися почуттями! А відтак — умієте дружити.

♦ Робота над текстом оповідання Л. Толстого «Два товариші».

— Прослухайте оповідання і скажіть, як у ньому дається відповідь на наше питання?¹¹

Ішли лісом два товариші і зустріли ведмедя. Один кинувся тікати, вліз на дерево і заховався, а другий лишився на дорозі. Робити йому було нічого: він упав на землю і прикинувся мертвим.

Ведмідь підійшов до нього і почав нюхати, а той і дихати перестав. Ведмідь обнюхав його лише та й пішов собі.

Коли ведмідь пішов, той зліз із дерева і сміється:

— Ну, що, — каже, — ведмідь тобі на вухо шептав?

— А він сказав мені, що погані ті люди, які в біді товариша покидають.

Висновок. Отже, вміти дружити — це не залишати друга в

біді.

♦ Робота в малих групах. Розв'язання моральних задач.

Завдання. Кожна група отримує картку з моральною задачею, яку треба розв'язати за 3 – 5 хв.

✧ У холодний зимовий день подружки Наталка й Оленка йшли із школи додому.

Наталка була тепло одягнена. На ній була шубка і рукавички. Її ранець зручно лежав на спині. А Оленка забула рукавички в школі, тому портфель вона несла в голій руці.

— Рука в мене замерзла страшенно! — поскаржилася Оленка подружці.

— А в мене ні.

Так вони йшли до самого дому.

Запитання.

▲ Що можна сказати про поведінку Наталки?

▲ Як потрібно було їй вчинити?

▲ А як би ви діяли на місці Наталки?

▲ Чи можна Наталку назвати справжньою подругою?

- ✧ На шкільній ділянці діти працювали дружно. Усі намагалися виконати роботу добре. Тарас теж старався. Але чомусь у нього не виходило швидко, і він відставав від товаришів. Ось уже майже всі учні закінчили копати свої ділянки, а Тарасу ще так багато роботи. «Що ж робити? Коли ж це я встигну все скопати?» — подумав хлопчик.

Запитання.

▲ Як ви гадаєте, коли Тарас закінчив копати свою ділянку?

▲ Що повинні були зробити його товариші?

▲ Як би ви вчинили в такому випадку?

▲ Як діють справжні товариші?

- ✧ Це було ранньою весною. Маринка йшла до школи. Йти далеко: дорога погана, а вона в черевиках. І наскрізь промочила ноги. Прийшла в клас. Дівчатка обступили її, занепокоїлися: «Скоріше знімай черевики і грій ноги». А Валя (вона жила близько від школи) збігала додому і принесла чобітки. Хороше було Маринці того дня — ногам тепло і на душі радісно.

Запитання.

▲ Чому дівчинці було радісно?

▲ Чи можна дівчаток із класу назвати справжніми подругами?

▲ Як би ви діяли у такому випадку?

- ♦ Перевірка записів у зошитах, щодо вирішення питання: Вміти дружити — це ...

- ♦ Читання висновку із монітора комп'ютера: «Вміння дружити — це...

- ♦ «Зоряне небо». Демонстрація слайду на моніторі.

— На небосхилі «Дружба» з'явилися зірки, Але це не звичайні зірки, це зірки — якості людини. Придивіться уважно і скажіть, яким із них тут не місце, бо їх на терпить дружба.¹² Доповніть, що ще заважає дружбі? (Повчання, зверхня критика, приниження гідності, розголошення таємниці, користолюбство, надокучливість тощо).

Давайте підсумуємо, які ж зірочки повинні сходити

на небосхилі «Дружба». (Довіра, взаємоповага, турбота,

чесність, щирість і т. д.).

- ♦ Дидактична гра «Промінчик сонечка».

- Завдання ми виконали правильно, і на небі з'явилося сонечко.¹³ Воно завітало до нас на урок і розмістилося на партах (аркуші з малюнком – схемою).

Як зробити день веселим?
Треба слову радощів додати,
Щоб уміло душу звеселяти.
Треба слову мудрості додати,
Щоб уміло друзів пригортати.
Треба ясным сонечком стати,
Щоб друзям життя зігрівати.
Розкажи мені, люба дитино,
Чим ти, як справжній друг,
Можеш зігріти іншу людину?

- Ми бачимо, що сонечко заспокоїть того, хто плаче. А чим кожен із вас, як справжній друг, може заспокоїти товариша, який потребує вашої допомоги? Напишіть про це на промінчиках сонечка.

♦ Дидактична гра «Хороший я чи не дуже?»

- Перш, ніж розпочати гру, познайомтеся з «вузликами на пам'ять».

✧ «Вузлики на пам'ять». Пам'ятай:

- ✧ Усі люди різні. І тому, щоб людину зрозуміти, необхідно в неї уважно вдивитися.
- ✧ Кожна людина індивідуальна. І це дуже добре. Вдивляючись у себе та інших, ми більше замислюємося про погане і хороше в собі. Порівнюючи себе з іншими, намагаємося щось виділити для себе, від чогось відмовитися. Так ми навчаємося думати про Людину взагалі, про себе і про окремих людей. Але Василь Симоненко нагадує нам, що...

Помиляються не тільки люди,

Помиляються навіть святі.

Згадайте, Ісус від Іуди

Мав останній цілунок в житті.

Ми не святі, не боги, а значить,

Не варто втішати себе дарма.

Але як твій промах лиш ворог бачить —

Друзів у тебе нема!

✧ Друзі тактовно і по доброму повинні вказувати на недоліки один одному, допомагати їх позбутися. Тактовність — талант спілкування.

— А тепер пограємо.¹⁴

Учень.

Хороший я чи не дуже?

Розкажи мені, мій друже,

Я тобі допоможу,

Чи правий ти підкажу:

Головою покиваю,

Поки ти розповідаєш.

Група.

А ти нам допомагаєш:

Згоден — головою киваєш.

Цим нам дуже допоможеш.

Впевнені, що ти у нас хороший.

♦ Конкурс – гра «Калейдоскоп мудрих думок».

— На попередньому уроці ви отримали домашнє завдання: написати на аркуші паперу прислів'я або приказку про дружбу. Зараз кожен учень прочитає вислів, а аркуш прикріпить на дошку.

Отже, у нас вийшов своєрідний «калейдоскоп»

мудрих думок, а, як відомо, «Народна мудрість вчить,

як на світі жить». Тож запам'ятайте ці прислів'я і

приказки.

♦ «Розповідь – загадка».

— Є ще одна мудра народна думка: «Скажи мені, хто твій друг, і я скажу, хто ти». Ми зараз скористаємося цією мудрістю і спробуємо вгадати, про кого йде мова у вашій розповіді.

Не називаючи імені друга,

Його кращі риси називай,

Нам його вгадати

Розповіддю своєю допомагай!

Розкажи нам, який твій друг?

Опиши його портрет.

За що ти його любиш?

Чому з ним дружиш?

IV. Підсумок уроку.

— А хочете перевірити себе, чи гарні ви друзі? Я вам зачитаю питання тесту, а ви письмово повинні відповідати на кожне питання словами «так» чи «ні».

♦ Тест.

1. Чи ділишся із другом своїми успіхами?
2. Чи допомагаєш йому бути в доброму настрої?
3. При появі потреби, допомагаєш другу добровільно, чи чекаєш, коли він попросить?
4. Чи намагаєшся зробити так, щоб другові було приємно у твоєму товаристві?
5. Чи завжди впевнений у своєму другові і довіряєш йому?
6. Чи захистиш свого друга, якщо про нього говоритимуть погано у твоїй присутності?
7. Чи терпеливий ти до друзів свого друга?
8. Чи можеш бути ти ненастирливим, не повчати?
9. Чи завжди зберігаєш довірені тобі таємниці?
10. Чи вмієш поважати внутрішній світ, особисту свободу друга?

Результати:

3 – 4 «так» — у твого друга є вагомі причини припинити ваші стосунки;

5 – 6 «так» — ти хороший товариш, але тобі не вистачає поваги до внутрішнього світу друга, ти вимагаєш, щоб його увага була прикована тільки до тебе;

8 – 10 «так» — ти справжній друг, з тобою хочуть дружити, у тебе багато знайомих, але не спіши хвалитися цим.

♦ Творче завдання.

— У кожного з вас на парті є набір кольорового паперу. Який колір ви оберете як такий, що найбільше відповідає вашому настрою після сьогоднішнього уроку? Поясніть свій вибір.

V. Домашнє завдання.

1. Для учнів із високим та достатнім рівнем знань: на основі почутого на уроці, власного досвіду та спостережень скласти правила товаришування.
2. Для учнів із середнім рівнем знань: прочитати уважно «Правила товаришування»¹⁵ і на наступному уроці дати відповіді: чи згодні ви з такими правилами? Що можна додати чи, можливо, змінити?
3. Для всіх: підготувати розповідь про випадок, який переконав вас у тому, що ваш друг — справжній, і ви можете на нього покластися.

«Правила товаришування»

- Допомагай товаришу: якщо вмієш щось робити, навчи і його; якщо товариш потрапив у біду, допоможи йому, чим можеш.
- Будь подільчивим із друзями: якщо в тебе є цікаві книги, поділись із тими, в кого їх немає. Грай і працюй із товаришами так, щоб не брати собі все найкраще.
- Зупини товариша, якщо він чинить щось погане. Дружити — значить говорити один одному тільки правду, якщо друг в чомусь неправий, скажи йому про це (не забувай про тактовність).
- Не сварися з товаришами, намагайся працювати і грати з ними дружно; не сперечайся із-за дрібниць; не зазнавайся, якщо в тебе щось гарно виходить; не заздри товаришам — треба радіти їх успіхам; якщо вчинив погано, не соромся в цьому зізнатися і виправитися.

- Умії прийняти допомогу, поради і зауваження від своїх друзів. Друзі тактовно і по-доброму повинні вказувати на недоліки один одному, допомагати їх позбутися.

Тема. Як стати розвиненою людиною.

Мета. Навчити учнів розуміти і пояснювати поняття « розвиток», « розвинена людина», « задатки», « здібності», « дозвілля», « хобі»; формувати переконання у важливості самовдосконалення і розвитку людської особистості; а також уміння висловлювати свої судження на цю тему;

Обґрунтовувати необхідність змістовного й цікавого дозвілля; доцільність правильної організації вільного часу.

Метод проведення уроку: застосування технологій розвитку критичного мислення учнів.

Обладнання: портрети видатних людей, що зробили значний вклад в розвиток науки і культури;

Виставка експонатів пов'язаних із хобі учнів класу та їхніх батьків;

Заповнені учнями анкети « Як я проводжу вільний час», підручник.

Епіграф до уроку: « Ми робимо себе самі» , - говорили древні.

Хід уроку

I. Актуалізація знань учнів.

1. Оголошення теми і мети уроку.

2. Проведення заочної екскурсії « Сторінками життя славетних»

Розповіді учнів екскурсоводів про:

1. Тараса Шевченка;
2. Лесю Українку;
3. Катерину Білокур;
4. Ігоря Сік орського;
5. Євгена Патона.

1-ий учень

Коли ми говоримо про розвинену людину, то не можна оминати увагою тих, хто завдяки самовдосконаленню і праці над собою досяг визначних успіхів у своїй діяльності і увійшов до числа славетних. Серед них є і видатні українці, іменами яких ми пишаємось.

Тож запрошуємо всіх на заочну екскурсію до нашого музею «Імена славетних» і пропонуємо під час екскурсії замислитись над тим, які моральні якості притаманні цим видатним особистостям і як вони змогли досягти вершин особистого розвитку.

Екскурсію для вас проведемо ми, Яковуник Ліна, Карпенко Юля

Учитель.

На дошці написані запитання, на які учні мають відповісти після заочної екскурсії сторінками життя видатних діячів науки і культури.

- Як працювали над собою видатні люди, щоб досягти високого розвитку?

2 –ий учень.

Тарас Шевченко – наш національний пророк і геніальний поет. Він народився у родині селянина – кріпака. Мав Тарас чудову пам'ять. Усе, що почув і побачив, у найтонших подробицях зберіг у душі і втілював у творчості. Особливо захоплювали хлопця народні пісні, знав їх без ліку й переймав з першого разу.

Дуже рано виявився у Тараса хист до малювання.

Дитяче раювання закінчилося для Тараса після смерті батьків. Хлопець залишився сам без майна і без підтримки. І перше, про що подумав, то була школа й наука.

Щоб мати змогу навчатись, Тарас прислуговував шкільному вчителю – дяку, шукав у сусідніх селах церковних малярів, які могли б навчити його малярству...

Коли хлопця забрали на службу до панського двору, вечорами й ночами, виконавши всю задану роботу, Тарас потай брав книжки з панської бібліотеки і читав, читав...

Уява переносила його у невідомі світи, і Тарас забував про своє гірке життя. Незабаром Тарас і сам почав складати вірші.

3 –ий учень.

Лариса Петрівна Косач – таке справжнє ім'я видатної письменниці Лесі Українки. Літературне ім'я дочці вибрала мати. Леся росла хворобливою, тому навчалася вдома. Багато читала, вільно володіла кількома європейськими мовами. Перші вірші « Надія» дівчинка написала в дев'ятилітньому віці. А коли Лесі Українці було тринадцять, її поезії вже були надруковані у львівському журналі « Зоря». Леся з дитинства була здібною і старанною дитиною. Вона грала на фортепіано, виявляла інтерес до малювання. Доля розпорядилася так, що наділила Лесею дивовижними здібностями, та в той же час змусила виборювати життя в щоденних муках і стражданнях. Під час свята Водохреща в Луцьку дівчинка так захопилася, що не помітила, як промочила ноги в крижаній воді. Діагноз – туберкульоз кісток, а потім легень і нирок. Та ще з дитинства поетеса засвоїла правило: «Щоб не плакати, я сміялась, змагалась із важкою недугою все життя». Зробивши так багато для рідної культури, Леся Українка була і залишається нашою національною гордістю.

4 –ий учень.

Народна художниця Катерина Білокур малювала казкові квіти. Чому саме казкові? Адже життя її не було схоже на казку. Не ходила вона до школи, хоч читати навчилася рано. Ніхто не вчив її малювати. Їй доводилося прясти, білити, копати, садити, збирати...

Свої перші малюнки художниця робила вуглиною на сірому домашньому полотні. Фарби готувала з бузини, калини, буряка. Але як ці фарби допомагали їй творити яскравий світ української природи. Мала Катерина Білокур багату фантазію, уяву.

Захоплення малюванням батьки Катерини вважали безглуздим заняттям. Їм здавалось, що жінка має бути доброю господинею. А вона мріяла про казкові прекрасні квіти... І твердо вирішила- буду художницею.

Шлях Катерини Білокур від села Богданівни на Київщині до художніх виставок за кордоном і до світової слави виявився нелегким, тернистим. Але перемогли таланти, наполеглива праця, нестримне бажання малювати.

Три картини Катерини Білокур («Цар – колос», « Берізка», « Колгоспне поле») у 1954 році потрапили на міжнародну виставку в Париж. Там їх побачив Пабло Пікассо. Він відгукнувся про українську майстриню пензля так: «Якби

ми мали живописця такого рівня майстерності, то змусили б заговорити про неї цілий світ».

5 –ий учень.

Всесвітньо відомий творець перших у світі вертольотів Ігор Сікорський народився 25 травня 1889 року в Києві. Ігор був п'ятою дитиною в родині, в якій приділяли багато уваги вихованню і розвитку дітей. Батько виховував Ігоря за власною методикою, наголошуючи на гартуванні сили, волі, умінні бачити перед собою мету. Іван Олексійович не хотів бачити сина неуком, хитрюгою, неробою. Прищеплював хлопцю високі чесноти й водночас твердість, порядність, витримку, працьовитість.

Мати Ігоря Сікорського вводила його в чудовий світ мистецтва . Вона знайомила сина з творчістю видатних музикантів, письменників, художників.

Найбільше вразило хлопчика малярство Леонардо да Вінчі, геніального італійського художника і не менш геніального вченого. Ігор придивлявся: ось крила на різних стадіях злету, ось птах долає вітер. Сам художник висловлював впевненість, що люди літатимуть, як птахи. Цій переконаності передавало безліч спостережень. На малюнках Леонардо є те, що ми назвали б тепер дельтапланом, літаком, вертольотом, парашутом.

Ігор Сікорський побудував першу модель вертольота у двадцятирічному віці. І все подальше життя присвятив авіа- конструюванню. Кожне з його досягнень було таким значним, що вже й саме могло принести світову славу його імені. Від початку виробництва гелікоптерів Сікорського ця галузь почала розвиватися в багатьох країнах світу.

Одні захоплені в старі листи,

Ті – в музику,

А ті – в руді томища.

Таке життя...

А він любив мости.

О, не любив – кохав.

А може, й вище!

Він міг, як маг, єднати береги,

Над урвищем зависнути орлино

І перед ним ставали на коліна

Жахких проваль повержені боги.

6 –ий учень.

Євген Оскарович Патон видатний учений у галузі мостобудування, засновник відомого у світі Інституту електрозварювання НАН України, писав: « Мені подобаються точні науки не самі собою, а можливістю їх застосування на практиці. Абстрактні формули – це не для мене. Інша річ – побачити ці формули й ряди цифр утіленими в будівельних конструкціях. А мости – один із найцікавіших видів таких конструкцій».

Мости – невтомні трудяги, у яких немає ні свят, ні вихідних. Вони працюють цілодобово, за будь – якої погоди і пори року. Багато їх залишив у спадок нащадкам Євген Оскарович Патон. Та є в Києві один Парковий. А в народі його ще називають мостом закоханих. Він – це надійність, романтичність, легкість, вишуканість, тендітність. Хочеться навіть назвати його щонайлагідніше – місток. Чудовий краєвид відкривається з нього. Ми бачимо Дніпро, по якому велично плывуть білі кораблі та снують прогулянкові річні трамвайчики. Цей міст – один із незабутніх подарунків майстра дітям, онукам, правнукам, Україні.

Підсумкове слово вчителя.

Тарас Шевченко, Леся Українка, Катерина Білокур, Ігор Сікорський, Євген Патон, безперечно, є високорозвиненими особистостями.

Існує крилатий вислів: « Людина – творець свого щастя».Ці люди створили себе.

Робота в групах.

Учитель.

А зараз проведемо роботу в групах. Кожна група отримає по одному з текстів щойно почутих розповідей і складе та запише в зошитах з етики коротке дослідження на 5 -6 пунктів на основі тексту « Чому той, кого характеризуєте, зміг стати видатною людиною?»

Увага! Відповіді записувати 2-3 -ма словами.

Зразок учнівських відповідей у групах:

I. Тарас Шевченко:

- 1) мав чудову пам'ять.
- 2) захоплювався народними піснями;
- 3) мав хист до малювання;
- 4) прагнув навчатись;
- 5) читав, читав;
- 6) мав багату уяву;
- 7) складав вірші.

II. Леся Українка:

- 1) навчалася вдома;
- 2) багато читала;
- 3) володіла європейськими мовами;
- 4) друкувала поезії;
- 5) була здібною, старанною;
- 6) грала на фортепіано;
- 7) малювала;
- 8) змагалася із недугою;

9) збагатила рідну культуру.

III. Катерина Білокур:

- 1)малювала казкові квіти;
- 2)творила світ природи;
- 3) мала багату фантазію;
- 4) мала талант і нестримне бажання малювати;
- 5) наполегливо працювала;
- 6) долала життєві труднощі;
- 7) досягла вершин майстерності.

IV. Євген Патон:

- 1)подобались точні науки;
- 2)застосовував знання на практиці;
- 3)обрав улюблену справу - будувати мости;
- 4)поєднував у своїх конструкціях надійність і романтичність;
- 5)залишив мости у дарунок людям.

V. Ігор Сікорський:

- 1)сила волі;
- 2)мета;
- 3)високі чесноти;
- 4)порядність, витримка, творчість, працьовитість;
- 5)знання мистецтва – музики, літератури, живопису;
- 6)науковий підхід до справи – вивчення чужого досвіду, власні спостереження, здійснення задумів – побудова вертольотів;

7) генерація ідей.

Учитель.

Семантична карта – це ваш план дій. Видатні люди, про яких ми говорили, колись теж були дітьми. Усе починається з дитинства. Майбутні вчені, письменники, художники зараз, як і ви, навчалися за шкільними партами, а можливо, і у вашому класі.

Розвиток починається із вдосконалення самого себе. Розвинена людина – це не тільки освічена людина, яка знає багато з книжок про історію, географію та інші науки, а й культурна. Її пізнають одразу з того, як вона розмовляє, поводить у товаристві інших людей, проводить вільний час.

Розвинена людина має широке коло інтересів, бере активну участь у різних видах діяльності, наполеглива у досягненні мети, цікава у спілкуванні, постійно займається самовдосконаленням. Це культурна і моральна особистість.

Поставте перед собою запитання: чи є ви розвинутою людиною? Так? Ні?

Безперечно, кожен хоче бути розвиненим. Тоді вирушаймо в дорогу за нашою семантичною картою. Бо чим швидше ми почнемо працювати над собою, тим більше встигнемо досягти.

Перше, що нам потрібно визнати за нашою картою, це що таке розвиток.

2. Робота з підручником

(6 кл. с. 86)

Читання вголос визначення понять « розвиток», « розвиватися»

- Розвиток – процес, внаслідок якого відбувається зміна якості чогось, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого.
- Розвиватися – ставати розумово, духовно вищим, кращим, досконалішим, підніматися у чомусь на вищий щабель.

Коментар учителя.

Розвиток – це процес накопичення знань, умінь, навичок, вдосконалення природних здібностей, який триває стільки, скільки живе людина.

Знання, вміння і навички людина здобуває у процесі навчання і свого життєвого досвіду. Здібності здебільшого розвиває сама. Кожна людина має від народження задатки – зачатки яких – не- будь здібностей.

Здібності – це уміння робити що – небудь.

Талант – видатні природні здібності – обдарованість.

VII. Застосування методу для побудови знань

« Обміркуйте – об’єднайтесь у пари - обговоріть»

Учитель

1. – А чи є у вас у класі здібні або талановиті учні? До чого вони мають здібності?
2. – Якими здібностями наділені ви самі? Як ви їх розвиваєте?

VIII. Застосування методу для побудови знань.

« Пошук запитань»

Робота з підручником (с 87)

Учні читають текст, поділений за вказівкою вчителя по 1 – 2 речення, коротко переповідають один одному прочитане і ставлять запитання за змістом речень та дають відповіді на ці запитання.

Орієнтовні запитання учнів:

- Що робити людині, яка не має особливих обдарувань?
- Як людина без схильностей може досягти гарних результатів у якійсь справі?
- Хто може досягти найбільшого рівня майстерності у якійсь справі?
- Що може трапитись із природними задатками людини?

- Які свідчення історії людства про дітей з величезними здібностями?

Підсумкове слово вчителя.

Не розчаровуйтесь, якщо ви не знаходите в собі якихось особливих здібностей. Хай наше дослідження над текстом допоможе вам повірити в себе і стане застереженням для тих, хто може занедбати свої здібності. Недарма древні говорили: « Ми робимо все самі.» а відомий учений і філософ говорив: « прокидаючись вранці, запитайте себе: « Що я повинен зробити?» увечері, перш , ніж заснути: « Що я зробив?

IX. Застосування методу « Ходимо – зупиняємось – говоримо»

Учитель.

На нашій семантичній карті однією зі складових розвитку людини є її дозвілля. Від того, як людина організовує свій вільний час, залежить, чи буде відбуватися її інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток.

Учням дається команда.

Вони ходять довільно по класу, за сигналом зупиняються, подають один одному руку, представляються і обмінюються думками.

Як змістовно проводити вільний час?

Х. Прийом « Мікрофон»

Учні діляться думками про правильне планування вільного часу.

XI. Учитель проводить підсумки анкетування

« Мій вільний час»

Відзначає змістовність проведення часу і марнування часу, зафіксоване у зведеній анкеті.

XII. Застосування прийому « Мікрофон»

Учні розповідають про своє хобі.

Заклучні виступи спеціально підготовлених учнів.

ХІІІ. Консолідація знань

. Твір п'ятихвилинка. «Як стати розвиненою людиною»

ХІV. Домашнє завдання

Урок 14 (прочитати)

Підготуватись до відповідей на запит с. 92 та до обговорення картини М. Несторова (с. 85) « Портрет Віри Гнатівни Мухіної».

Тема.Як виникають правила етикету.

Мета: познайомити учнів з історією виникнення етикету, визначити ключові поняття уроку; з'ясувати роль церемоній в історії етикету деяких народів, познайомити учнів із церемонією Козацької ради; виховувати ша-

нобливе ставлення до церемоній, обрядів українсько-го народу.

Обладнання: підручник «Етика. 5 клас», учнівський і робочий зошити, ілюстрації про життя козаків у Запорізькій Січі, аудіозапис української народної пісні «За світ встали козаченьки» або «Гей, там на горі Січ іде».

Епіграф: «В основі всіх гарних манер лежить одна турбота — турбота про те, щоб людина не заважала людині, щоб усі разом почували себе добре» (Д. Лихачов).

Вислови: «Привітність — це золотий ключ, який відкриває залізні замки людських сердець» (східна мудрість).

«Людина відбивається у своїх вчинках» (Ф. Шиллер, німецький поет, філософ, історик, драматург).

«Гарними манерами володіє той, хто найменшу кількість людей ставить у ніякове становище» (Д. Свіфт, англо-ірландський письменник).

манери, етикет, церемонія, церемонний.

Тип уроку: інтегрований.

Структура уроку

I. Вступна частина.

1. Вітання.

2. Мотивація навчальної діяльності.

3. Представлення теми уроку й очікуваних навчальних результатів.

II. Основна частина.

1. Які манери називають гарними?

2. Що таке церемонії?

III. Завершальна частина.

Висновки.

IV. Домашнє завдання.

V. Доповнення до уроку

Хід уроку

I. Вступна частина

1. Вітання.

У ч и т е л ь. Здрастуйте, діти! Сьогодні ми починаємо вивчення теми «Шануймо людей — і люди шануватимуть нас». На подальших уроках ми поговоримо про те, як виникають правила етикету, які моральні норми властиві українському народу, які правила визначають життя людей у суспільстві, що означає бути громадянином своєї держави, з чого починається досконалість людини.

2. Мотивація навчальної діяльності.

Учитель аналізує результати минулої контрольної роботи, називає оцінки.

У ч и т е л ь. Вивчаючи матеріал у першому півріччі, ми познайомилися з поняттями «етикет», «етика», «етикетка». Пригадайте, будь ласка, що таке етика і що вивчає ця наука. Як співвідносяться мораль і етикет? (Відповіді дітей.)

3. Представлення теми уроку й очікуваних навчальних результатів.

У ч и т е л ь. Сьогодні ж ми поговоримо про те, як виникають правила етикету. Ми розглянемо на уроці історію виникнення етикету, визначимо поняття «етикет», «церемонія», «церемонний», «манери» (гарні й погані), дізнаємося, яку роль відіграли церемонії в історії етикету деяких народів, у тому числі українського і, зокрема, його козацтва.

II. Основна частина

1. Які манери називають гарними?

У ч и т е л ь. Уміння правильно поводитися в суспільстві має велике значення: воно допомагає у спілкуванні, взаєморозумінні. Якщо людина тактовна, чуйна, гуманна, скромна, порядна, поважає інших, їй легко спілкуватися з людьми. Ми говоримо: «Ця людина володіє гарними манерами, вона вихована». Але, на жаль, нам також зустрічаються і люди з поганими манерами. Такі люди створюють незручності тим, хто їх оточує.

Що ми відносимо до поганих манер? (Учні називають звички: голосно кричати на вулиці, багато жестикулювати, невміння стримувати себе, вживання грубих і лайливих слів.)

Робота з підручником

Учитель просить дітей прочитати в підручнику тексти «Як виховати в собі гарні манери» і «Які манери називають гарними». Що нового й корисного ви дізналися із цих текстів?

Манери — спосіб тримати себе в суспільстві, зовнішні форми поведінки.

У ч и т е л ь. Манери багато в чому відображають внутрішню культу-

ру людини, її етичні та інтелектуальні якості. Манери належать до культури поведінки людини і регулюються етикетом.

Питання учням:

Що таке етикет? (Етикет — сукупність правил поведінки в різних ситуаціях. Це встановлений порядок поведінки, правила поведінки, це зразок, до якого потрібно хотіти наблизитися.)

Які розділи етикетних правил ви можете назвати? (Етикет включає форми звертань, представлення, правила бесіди, поведінки за столом, у гостях, у громадських місцях.)

У ч и т е л ь. Ми з вами вже говорили, що базуються правила етикету на гуманізмі й людяності.

Які види етикету ми знаємо? (Придворний, дипломатичний, службовий, педагогічний, загальногромадський).

Невимушеність, природність, почуття міри, ввічливість, тактовність, а головне — доброзичливість у ставленні до людей, — ось якості, які необхідні в будь-яких життєвих ситуаціях, навіть тоді, коли ви не знайомі з якими-небудь докладнішими правилами загальногромадського етикету.

Перші правила етикету сформувалися дуже давно. У первісних народів уже існували певні «табу» (заборони), звичаї та ритуали, які можна вважати прототипом етикетних правил. Ми вже говорили, що одна з перших книг з етикету з'явилася в Давньому Єгипті близько 2350 р. до н. е.

2. Що таке церемонії?

У ч и т е л ь. Величезну роль у житті всіх народів відгравали церемонії. Як ви вважаєте, чому вони були такі важливі? (Діти висловлю-

ють свої думки).

Церемонія — а) урочисте здійснення чого-небудь, обряд за встановленими правилами. (Підручник 2006 р.);

б) (прийнятий або встановлений порядок здійснення якого-небудь обряду або сам обряд. (підручник 2005 р.)

Церемонний — 1) той, що дотримується прийнятого етикету, витончено ввічливий, манірний;

2) той, що вимагає підвищеного вияву уваги до себе, бундючний.

Робота з підручником

Учитель просить дітей прочитати в підручнику розповідь «Що таке церемонія?».

Що нового ви для себе дізналися з цього тексту? (Відповіді дітей.)

Звучить українська народна стрілецька пісня «Гей, там на горі Січ іде» .

Учитель. Свої особливості має і український етикет. Він заснований на великій любові українців до людей узагалі (гуманізмі), любові до рідної землі та мови, на працьовитості, пошані до батьків, гостей.

Які церемонії українського народу ви знаєте? (Зустріч гостей хлібом-сіллю, весільний обряд, календарні обряди.)

Однією з особливостей українського народу є гостинність.

Ви знаєте, що на території України існувала Запорізька Січ. На уроках музичного мистецтва ви вивчали пісні про козаків. Наведіть приклади таких пісень. Виконаймо одну з них. (Виконується українська на-

родна пісня «За світ встали козаченьки».)

Про життя запорізьких козаків ви дізнаєтеся, коли прочитаєте вдома в підручнику розповідь австрійського посла про відвідини ним Січі.

У запорізьких козаків були свої церемонії. Одна з них — церемонія Козацької ради. Прочитайте в підручнику розповідь працівника Національного історичного музею про цю церемонію (с. 86).

Після прочитання діти складають план церемонії.

Учитель читає дітям про те, як козаки обирали гетьмана (уривок із твору В. Чайченка).

Робота в групах.

Учитель об'єднує дітей у групи.

III. Завершальна частина

Висновки.

У ч и т е л ь. Сьогодні на уроці ми познайомилися з поняттями «церемонія», «церемонний», «манери», поговорили про церемонію Козацької ради, про історію виникнення етикету. Скажіть, чи можна назвати людиною з гарними манерами того, хто в товаристві сторонніх людей поводить себе ввічливо, а вдома грубо? (Діти відповідають на питання, обґрунтовують свою думку.)

Потрібно багато працювати над собою, щоб виховати гарні манери.

Що вам понад усе запам'яталося з уроку? (Відповіді дітей.)

IV. Домашнє завдання

Прочитайте параграф «Як виникають правила етикету».

Прочитати розповідь «Знані в Європі», скласти до неї план.

Виконати в робочому зошиті письмові завдання з теми «Як виникали правила етикету».

V. Доповнення до уроку

В. Чайченко

Як козаки обирали гетьмана

<...> Козаки зняли шапки і кинули їх угору на знак того, що вибирають Сагайдачного гетьманом. Після виборів ось яка відбулася церемонія: козаки притягнули на площу два вози й перевернули їх угору колесами. Потім почали копати землю і засипати вози, поки їх зовсім не засипали і не зробили високої могили. Коли могила вже була готова, поклонився кошовий писар отаманам і звернувся до них:

— Пора, панове, новому гетьманові сісти на престол.

— Ідіть, батьку, закон брати! — сказав старшина Сагайдачному.

Сагайдачний піднявся на могилу й сів, а козаки закричали: «Дай тобі, Боже, лебедине століття і журавлиний крик! Щоб тебе було видно так, як тепер, і тоді, коли битимемося з ворогами». Потім підняли на могилу кухаря, принесли ківш сміття і трохи обсипали ним нового гетьмана, примовляючи: «На щастя, на здоров'я, на нового батечко». Усі козаки повторили голосно ці слова. Тоді вийшов на могилу писар, низько поклонився гетьманові й сказав йому:

— Так само, як тепер тебе, пане гетьман, обсипали сміттям, так у всякій частці і недолі обсиплють тебе козаки, немов бджоли матку.

Тепер виходили козаки на могилу й робили з новим гетьманом хто що хотів. Один тягнув його за волосся і говорив: «Це для того, щоб ти не гордився перед простим козаком». Інший торкнувся його лоба й говорив: «Щоб ти так бив ворогів України-Русі, як я тебе б'ю!» і тому подібне. Через деякий час Сагайдачний устав і, весь забруднений, пішов у свій курінь. Через хвилину він вийшов переодягнутим у святкове

вбрання, з гетьманською булавою в руці. Старшина несла за ним військові святині Війська Запорізького: бунчук, корогву, пернач.

Козаки стояли смирно і слухняно, оскільки тепер потрібно було вже в усьому підкорятися гетьманові. У військовому поході повинен бути порядок!

Ось які були звичаї при виборі гетьмана.

Тема.Що означає бути громадянином своєї держави.

Мета: познайомити учнів із ключовими поняттями уроку; обговорити, що означає бути громадянином своєї держави; з'ясувати, як ми відчуваємо належність до своєї країни; сформулювати правила, які допоможуть стати корисним суспільству.

Обладнання: підручник «Етика. 5 клас», учнівський і робочий зошити, державні символи України, аудіозапис арії Тараса Бульби з однойменної опери композитора М. Лисенка, репродукція картини М. Дерегуса «Тарас Бульба на чолі війська».

Епіграф: «Не питай, що може зробити для тебе держава, а запитай себе, що ти можеш дати державі» (Дж. Кеннеді).

Вислови: «Той, хто не знає меж своїм бажанням, ніколи не стане добрим громадянином» (В. Сухомлинський, український педагог).

«Любов до Батьківщини — перше достоїнство цивілізованої людини» (Наполеон І).

«Люди, які дбають тільки про своє власне щастя, цілковито нікчемні» (Бернард Шоу, англійський письменник).

«Людина немислима поза суспільством» (Лев Толстой, російський письменник).

«Щоб зробити з людей добрих громадян, необхідно дати їм можливість виявити свої права громадян і виконувати обов'язки громадян» (С. Смайлс, англійський письменник XIX ст.).

громадянин, державні символи України.

Тип уроку: інтегрований.

Структура уроку

I. Вступна частина.

1. Вітання.
2. Актуалізація опорних знань.
3. Мотивація навчальної діяльності.

Ключові

поняття:

4. Представлення теми уроку й очікуваних навчальних результатів.

II. Основна частина.

1. Що дає можливість відчувати належність до своєї країни?
2. Державні символи України.
3. Як бути корисним суспільству?

III. Завершальна частина.

Висновки.

IV. Домашнє завдання.

Хід уроку

I. Вступна частина

1. Вітання.

У ч и т е л ь. Здрастуйте, діти! Минулого уроку ми зробили ряд важливих висновків. Нагадайте мені їх. (Правила співіснування в суспільстві пов'язані з повагою до традицій, звичаїв народу, норм права, законів. Право однієї людини закінчується там, де починається право іншої.)

2. А ктуалізація опорних знань.

У ч и т е л ь. Минулого уроку ми говорили також про те, що таке звичай, традиція, норма права, закон, хто такий патріот. Визначте ці терміни. (Діти дають визначення поняттям «звичай», «традиція», «норма права», «закон», «церемонія», «церемонний», «манери», «патріот».)

Перевірка письмового завдання в робочих зошитах

з теми «Якими є правила життя людей у суспільстві»

1—2. Вибери ствердну або заперечну відповідь.

Чи справедлива думка, що кожна людина може поводитися, як їй заманеться? (Відповідь: Б. Ні.)

Чи можна стверджувати, що право однієї людини закінчується там, де починається право іншої? (Відповідь: А. Так.)

3—4. Впиши у квадратики номери тлумачень цих понять.

(Відповідь: А. Норма права — 3.

Б. Закон — 1.

В. Мораль — 2.)

5—6. Наведи приклад своїх прав як члена суспільства.

(Відповідь: Кожна дитина має право на життя, свободу, гуманне ставлення з боку інших людей, право на освіту, медичну допомогу, доз-

вілля, участь у культурному житті своєї країни.)

7—8. Вибери відповідні за смыслом слова й доповни ними речення.

(Відповідь: Бути працелюбним означає свідомо ставитися до доручень, старанно працювати, бути в гарному настрої під час будь-якої праці, цікавитися процесом, пишатися результатом.)

9—10. Уяви собі казкову країну, всі жителі якої були б ледарями.

Склади два речення про життя в цій країні. (Індивідуальна відповідь учня.)

11—12. Напиши невеликий текст-міркування про щасливе суспільство. (Індивідуальна відповідь учня.)

3. Мотивація навчальної діяльності.

У ч и т е л ь. Чи завжди ви замислюєтеся над тим, що ви — громадяни України? Який смисл ви вкладаєте в слово «громадянин»?

Інтерактивна гра «Мікрофон»

Учитель пропонує дітям відповісти на питання «Що означає бути громадянином своєї країни?».

Діти доходять висновку, що бути громадянином — відповідати за долю країни, виконувати громадянські обов'язки, користуватися правами.

У ч и т е л ь. Із ваших відповідей стає зрозумілим те, що громадянин не тільки користується тими правами, які надані йому державою, але й виконує обов'язки перед своїм народом. Які це обов'язки? (Любити свою країну, захищати її, поважати її символи, культуру, мову, традиції.)

4. Представлення теми уроку й очікуваних навчальних результатів.

У ч и т е л ь. Ви всі вже побачили на дошці назву нашої теми уроку:

«Що означає бути громадянином своєї держави?».

Сьогодні ми постараємося пояснити поняття «громадянин», «громадянські почуття» «громадянський обов'язок», наведемо приклади того, як бути корисним суспільству.

II. Основна частина

1. Що дає можливість відчутти належність до своєї країни?

Громадянин — а) особа, яка належить до постійного населення якої-небудь держави, користується правами й виконує обов'язки, встановлені законами цієї держави;

б) свідомий член суспільства, людина, що підпорядковує особисті інтереси суспільним (підручник 2006 р.).

Той, хто підпорядковує свої інтереси суспільним, служить Батьківщині (підручник 2005 р.).

Найголовнішою якістю громадянина є любов до Батьківщини, тому що людина, яка щиро любить рідну землю, не здатна ї ї зрадити.

У ч и т е л ь. Я хочу вам прочитати розповідь В. Сухомлинського «Людина, яка вічно ходитиме по всій землі й вічно дивитиметься в землю».

Ішов жорстокий бій за нашу рідну землю. Боровся в цьому бою з ворогами й молодий солдат. Командир наказав йому зв'язати декілька гранат і кинути їх під ворожий танк, який наближався до наших позицій.

Зв'язав молодий солдат гранати, поповз у чисте поле.

Коли наблизився ворожий танк, солдат подумав, що в нього не вистачить мужності. Страх скував його душу й тіло, і він пролежав на землі, а танк пішов на наші окопи.

Почув молодий солдат розриви снарядів і кулеметів. Ганебно біг він із поля бою. Ворожа куля поранила його в спину. Довго біг — полями й лугами, лісами й нивами. Навколо нього стогнала рідна земля, поневолена ворогом.

Темною ніччю прийшов він до отчого дому. Вийшла з хати мати, обняла сина, притиснула до грудей, заплакала. Але побачила вона, що син поранений у спину.

— Чому ти поранений у спину? — запитала матір, відсторонюючи сина від грудей.

Син мовчав. Він нахилив голову, опустив очі вниз і не міг підняти їх.

— Ти боягуз,— сказала мати.— Проклинаю тебе. Іди й будь вічним блукачем. Вічно ходи по землі й вічно дивись у землю.

Застогнав син, проклятий матір'ю, і пішов від отчого дому.

Так і ходить він по рідній землі, нахиливши голову, і дивиться в землю.

Ходить і вічно ходитиме з нахиленою головою.

Люди відвертаються від нього, діти скрикують від страху, побачивши його згорблену спину.

Ніколи не прийме його рідна земля, оскільки він зрадив ї ї. Така доля боягуза й зрадника.

Питання до тексту:

Чому мати прокляла свого сина?

Яке покарання чекало молодого солдата?

Який обов'язок він не виконав?

2. Державні символи України.

У ч и т е л ь. Які народні символи України ви знаєте? А які державні символи України ви можете назвати? (Відповіді дітей.)

Робота з підручником

Учитель просить дітей прочитати в підручнику діалог Олеси й Богдана (с. 107) і дати відповідь на питання завдання 1.

У ч и т е л ь. Герб України — тризуб. Прапор України має два кольори: синій — колір мирного неба, жовтий — колір пшениці.

Слово «Гімн» прийшло до нас зі Стародавньої Греції. Люди, поклоняючись богам, складали їм хвалебні пісні — гімни. Із часом з'явилися гімни, присвячені знаменним подіям, пам'ятним датам, видатним людям. Державний гімн — офіційний національний символ країни. Авторами гімну України є П. Чубинський і М. Вербицький. У 1865 році композитор Вербицький написав пісню «Ще не вмерла України» на слова Чубинського. З утворенням суверенної Української Народної Республіки ця пісня отримала статус національного гімну.

Кожен громадянин України повинен знати гімн своєї Батьківщини.

Коли він звучить, потрібно встати, приклавши праву руку до серця. Виконаймо перший куплет гімну України.

Справжній громадянин наділений не тільки громадянськими якостями, але ще переживає і громадянські почуття.

Робота з підручником

Учитель просить учнів виконати завдання 3.

У ч и т е л ь. Що означає поняття «громадянські якості»? (Здатність спрямовувати свою роботу, своє життя на користь Батьківщині.) По-

чуття любові до Батьківщини, усвідомлення обов'язку її захищати, почуття пошани до її національних символів, культури, мови, традицій. Ці почуття не дають можливості бути байдужими до проблем країни й людей, які живуть у цій країні, примушують шукати шляхи поліпшення життя в суспільстві.

3. Як бути корисним суспільству?

У ч и т е л ь. Ви вже можете дати визначення словам «громадянин», «громадянські якості», «громадянські почуття». Як же насправді ви можете проявити свої громадянські якості й почуття? (Діти висловлюють свої думки.)

Робота з підручником

Учитель просить дітей прочитати в підручнику текст «Як бути корисним суспільству». Що таке громадська діяльність? (Це робота або інша діяльність, яку виконують добровільно, без грошової винагороди.)

У ч и т е л ь. А зараз прочитаємо в підручнику оповідання В. Сухомлинського «Купа сміття». Чого навчає це оповідання? (Відповіді дітей.)

Виявляється, не обов'язково бути дорослим, щоб проявити свої громадянські якості й почуття. Зараз ви повинні добре вчитися, щоб у майбутньому працювати на благо своєї Батьківщини й народу. Піклуватися про природу рідного краю, шанувати його історію, культуру, бути корисним своїй країні — ось що означає бути її громадянином.

III. Завершальна частина

Висновки.

Хто ж такий громадянин?

Які обов'язки має громадянин?

Як ви можете проявити свої громадянські почуття?

IV. Домашнє завдання

Прочитайте параграф «Що означає бути громадянином своєї держави?».

Виконайте в робочому зошиті письмове завдання з теми «Що означає бути громадянином своєї держави».